

LÉKAŘSTVÍ KOŇSKÁ

Lékařství koňská

Albrant, mistr

Kniha o koňském lékařství má základ v českém středověkém překladu německého díla Roßarzneibuch, které napsal mistr Albrant, štolba, kovář a koňský lékař z poloviny 13. století. Mistr Albrant pocházel z Německa a v pozdějších rukopisech a tiscích se jeho jméno objevuje především v podobě Albrecht. O jeho životě je pouze známo, že působil na dvoře císaře Fridricha II. Štaufského a v druhé čtvrtině 13. století pobýval v Neapoli (v německých tiscích byla Neapol mylně zaměněna za Konstantinopol). Jeho spis o léčení původně obsahoval 36 návodů léčby nemocí a obtíží koní. Z období středověku a raného novověku máme zachováno několik česky psaných rukopisů a tisků. Rovněž ze 17.–19. století se zachovaly rukopisy a tisky, které denně sloužily kovářům a štolbům; tyto texty se však již odchýlily od původního Albrantova znění, rozrostly se dopisováním návodů formulovaných na základě zkušeností pozdějších uživatelů. Podkladem pro naše vydání je nedatovaný starý tisk z 2. poloviny 18. století, který je uložen pod signaturou AA XV 44 v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze.

Předloha: starý tisk, vytiskl neznámý tiskař, 2. polovina 18. století

Elektronickou edici připravili: Alena M. Černá (editorka), Boris Lehečka (kódování TEI)

Odpovědný redaktor ediční řady: Štěpán Šimek

Copyright © Alena M. Černá, 2014

Copyright © oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014

Copyright © Nakladatelství Academia, Středisko společných činností AV ČR, v. v. i., 2014

E-mailový kontakt: vyvoj@ujc.cas.cz

Edice vznikla v rámci řešení projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

Obálku navrhl Robin Brichta s použitím obrázku ze Snáře Vavřince z Březové (polovina 15. století, Moravská zemská knihovna v Brně, signatura Mk 0000.0014, fol. 1r). Při tvorbě knihy byla použita písma FreeSerif a FreeSans.

ISBN 978-80-86496-83-2 (PDF)

ISBN 978-80-86496-84-9 (EPUB)

Vydal Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Nakladatelství Academia.
Praha 2014.

Obsah

Lekařství koňska jista a dokonále skušená, sepsaná od M. Albrechta, štolmístra, kovaře a koníře císaře Fridricha. K nimž mnohé věci užitečné jsou přidané, kteréž prvé nikdy nebyly tlačené, nyní znovu pořádně spravené a vydané.....	1
Souhrnná ediční poznámka.....	26
Komentář editora.....	28

[1] Lekařství koňska jista a dokonale skušená, sepsaná od M. Albrechta¹, štolmístra, kovaře a koníře císaře Fridricha. K nimž mnohé věci užitečné jsou přidané, kteréž prvé nikdy nebyly tlačené, nyní znovu pořádně^a spravené a vydané.

#²

Pro všechny lidi^b na světlo vydaná.

[2]³ Znamení dobrého koně

Vědět nejprve sluší, že dobrý kůň má tato znamení: předně krátké a šípaté uši, suchou hlavu, vostrý zrak, tvrdé tělo, hluboké kopyta, černý roh (neb bílý roh snadně schne a také mívá mělké kopyto), veliké břicho (vzlaštne dokud mladý jest), široký zadek, plné prsi, suché nohy, tlustou šíji. Ta znamení dobrá jsou.

O srstech a barvě koňské

Kůň, když jest vráný bez srsti jiné barvy, *item* zcela ryzý, všecek bílý, těch srsti koní [k] dílu se hodí. Pihovatí koní s promíšenou bílou srsti bývají hbití a dobří. Bělostrakatí koní jsou v poli netrpěliví vsedati na ně, ale jistě k dílu dobří. Černopihovatí, [s] bělostí promíšenou na nohách, též netrpěliví na ně vsedati, ale tvr[3]dí v chůzi a ve běhu. Vstrč ruku koni v hrdlo do požeradla, tu najdeš dvě kožky, jednu nad druhou. Jestliže dolejší kožka velmi tenká jest, ten kůň rád⁴ tlustne, jestli pak obě rovné, ten rád tlustne a býva robotný. Kůň mající velikou hřívku a tvrdou, ten brzy na těle přijme. A který pod vocasem jest ouzký, ten ku práci jest dobrý, a býva tlustý. Jestli kůň lící širokých, obyčejně býva tvrdoustý a nerad se v uzdu pojímá. Jestli krátky mezi očima a velmi fouká a také jestli tvrdého čela, ten těžký držeti jest. Má-li kůň špičaté kosti mezi ušima a koží, ten obyčejně rychle běží. Jsou-li pak kosti tupé, lenivý býva. Kůň s špičatýma ušima hbitější^c jest nežli s dlouhými a visutými. Pakli má dlouhou šíji a jest pln v bocích, ten běha rychle. Který kůň jako kráva aneb jako srna na zadních nohách chodí, ten jest způsobný k skokům a k rychlému běhu. Který kůň jest slabého těla tak, že mu nazad odvisne, ten nerád tlustne. Který kůň na stání předními nohami naklonitě stojí, jako by připadnouti chtěl, ten býva rychlý, vzlašť má-li hustou srst. A na nohách jestli huňatý nad kotníky, ten se hodí k práci, ale k běhu není způsobný. Kůň mající dlouhý kopyta a mělka, a jsou-li mu nazad vyšší než [4] napřed, ten býva rychlý a jest k skokům nachýlen a býva dobrého ducha. Jestliže kůň má hluboké oči a dlouhé, odvislé uši, ten býva lenivý. Který kůň má veliké chrípí a oči, býva také smělý. Kůň, který silně stojí, když jej za ocas táhneš, a on jej zase k sobě silně přitáhne, dobrý býva, ale ne rychlý. S churavým koněm nejed' hluboko do vody, než toliko do břicha, neb by okolo břicha ustydl, a tak by nemohl tlustnouti a oslábl by velmi, ačkoli jest jim líbo v horké dni, avšak nic netělnati. Ale s tlustým koněm broď hluboko, když koli do vody jdeš, a neztuční přílišně, ale zachová tělo přihodně. Kůň, který má hluboké oči, veliké líce a krátkou šíji, tvrdě v uzdě leží a těžce nese.

¹ náležité jméno autora je Albrant

^a pořádně] pořádné

² obrázek koně se čtyřmi osobami

^b lidí] Lide

³ strana dvě je v knize vytištěna na místě strany 3 a naopak

⁴ zřejmě chybný zápis, má být „nerad“

^c hbitější] zbitěgfý

Otok hrdla koní sehnati

Kdyby kůň v hrdle otekl, a tak že by proto jísti nemohl, vezmi dvě aneb tři sýrové vejce, smiš^d je s octem a učiň z toho prach tak mnoho jako palec, i povrhna kůň, vezmi proštěp, vstrč mu v hrdlo, ať se mu vředové proději, potom to lékařství vlé koní v hrdlo, a tím mu pomůžeš.

[5] Kurděj koni zhojíti

Vytáhni mu jazyk a ohledej prostřed něho zespod, kde se dvě žíly zcházejí, i zatniž mu konec těch žíl pušťadlem. Aneb vezmi česnek a stredi, stluč to spolu a zvař, potom vlož^e na to místo, a budeť zdráv.

Zápal z očí zhojíti

Proti koňskému zápalu na očích vezmi koření, ješto slově poslounek, má na sobě žluté kvíti. To pak kvíti zetři v panvi a, vykydna^f na rouchu, vydavíž proštípem z něho vodu do vaječné škořepeny i ponechejž tak chvíli, až by se ta voda učistila, potom přelej ji do jiné škořepiny a vezmi stříkačku, stříkejž koni v oko, však nevytáhuj daleko, aby mu oka nevymrštil, a braň, aby sobě oka o nic netřel, to mu učiň dvakrát aneb třikrát za den.

Rty když se koni pokazi

Vezmi střídu z tvrdého chleba a k tomu soli tolikéž i zavaž mu na to a vezmi krunšpát a hlínu, učiniž z toho prach a nasyp na to, nech do třetího dne.

[6] Hlízu hojíti

Který kůň má hlízkou pod spodní čelisti mezi saněmi, ten bývá dušný a mnohými nemocmi známen, protož varuj se ho koupiti aneb frejmařiti, jestli pak jej již máš a má velikou hlízu, kaž^g mu ji mastmi pomazati, ať se mu zbeře a provali, tudy mu nemoci vyjdou.

Vozhřivku koni zhojíti

Měl-li by kůň vozhřivku^h, iⁱ která by mu šla dlouho, jako za půl léta, vezmi prach v apatece, jenž slově kejchavka, nasyp ho u věchet sena a vlož koni v chřípí, ať se vyprská. A to čiň několikrát za den, dokudž se vyprská, a dávej mu píti vodu po několik dni, vaře s řepičkem a vystudě, ať nic jiného nepíje než to, a dávej mu na zemi jísti. Vař mu jaré žito a maž ho mastným okolo čelistí, ať se mu obměkčuje.

Hřiběcí nemoc zhojíti

Když chřípěmi^j jde^k a má žlazy mezi čelistmi, vezmi staré sádlo a tolik másla a rozchodníku^l, i udělejž z toho mast rovnými měrami a kaž jej každý den v horce, co může strpěti, mazati, až se mu ty^m hlízy v saněch provali, by pak měl, na [7] sukno nalože, přikládati a přidržovati, aby se mu pařily.

Proti hřiběcí čelisti

Vezmi česnek a staré sádlo, stluč dobře každé vzláště a zmíchej to spolu, a kdež se jest nemoc složila, rozkaž na té bolesti proholiti i přikládej ten česnek s sádlem stlučeným na to místo dotud, dokudž se koni bolest nezbere a neprovali, a přivazuj šatem, aby se držeti mohlo.

^d smiš] zmífs

^e vlož^ž] wložifs

^f vykydna] wykudna

^g kaž] tak

^h vozhřivku] Wozhřjw

ⁱ i] v

^j chřípěmi] chřjpenj

^k jde] zde

^l rozchodníku] Rozhodnjku

^m ty] tj

Krtice⁵ smořiti

Znamenej, že troje jsou krtice. První jsou od kolena až do kopyta, ty jiným jménem vlk slovou, a mohou takto poznány býti: srst na tom místě se zdrastí a kůň nedá se na tom místě makati. Lékařství proti tomu takové jest: vezmi dva řemeny kozí aneb kozlové a obvaží jimi nohy svrchu i vzdůlu, dobře zatáhna, až se krev zběhne a srazí ku podobenství vořecha, tehdy, vezma hořké⁶ železo, připalⁿ to místo a nasejpej na to krunšpátu po tři dni, a přivaž ránu. Takovým způsobem ulečíš^o návnou kost.

Druhé krtice počínají se od vocasu a těch jest znamení, když se kůň vzadu češe [8] na vocasu a když se toho místa dotkneš, nalezneš bolest jakožto vořech. Připale to místo, též učiň jako při prvních krticích, nasýpa na ně krunšpatu, potom shol tu srst a přilož na to síry s starým sádem, s krunšpatem a s blenovým semenem. Pakli to zmeškáš a nepomužeš-li mu brzo, tehdyť umře kůň. Protož ta místa všecka připal a, vezma kost koňskou, stluč ji s krunšpátem a s sírou, potom ten prach vsyp na ta místa, a neprospěje-li^p to nic, vezmi polejové vody tak mnoho, jako by mohl ruku⁷ vomočiti, a dříve řečeným prachem obmaž a rouchem obvaž okolo koně na bolestným místě po tři dni.

Třetí krtice jsou mezi kůží a masem, lék proti tomu jest takový: vezmi kost koňskou, spal ji s krunšpátem a z toho udělej prach a pak propal kůži železem v místě bolesti, nasýpej na to prachu, a zhojíš ho. Někteří vinným páleným to místo natírají aneb rosolem novým z šťíky uvařené, a tak zaschnou krtice.

Proti dušnosti koňské

Dej mu síru s octem, a tak se zhojí.

[9] Bělmo koni sehnati

Z hořkého lupení kořeny^q skrájej^r velmi drobné, dávej koni v ovse jísti, a to často, až mu bělmo sejde.

Proti témuž

Žáby korejtko spal a učiň prach z něho, vezmi zázvor čistý a zetři jej dobře, též i med, svařiž to spolu a kaž koni natíratí pod okem, pozdvíhna svrchního víčka, pod ně maž, a tím ho dobře zhojíš.

Sádmu od nežitův a od záskoky, který kůň sobě zaskočí, zhojiti

Vyčišť jemu ránu, polož na [ni] topenici chlebnou s soli, ať se nesmradí, a to čiň na každý den. Aneb vezmi bílé těsto, zamichej ho s bílkem vaječným a přilož na tu ránu. Který kůň má sádmu, vezmi hořkého lupení kořen a starého sádra, stluč jedno jako druhé spolu, maž koně, a zhojíť se, by pak na něm jezdil.

Aneb udělej takto: vař hadí trank s vodou, přileje polovici starého piva, pař koně tím často a přikládej listi na ránu z toho koření.

[10] Vypleceného koně kterak máš poznati

Nejprve kaž mu nohu napřed vytáhnouti, nedá-liť ji ztáhnouti, znamení jest vyplecení. Jinák, kaž na něm přes dřevo jeti, jestliže těžce přestoupí, opět znamení jest. Jinák, kaž se na něm

⁵ otok nebo boule pod kůží

⁶ ve významu „horké“

ⁿ *připal*] přiwal

^o *ulečíš*] vlechčífs

^p *neprospěje-liť*] neprofpělit

⁷ chybný zápis, má být: rouchu

^q *kořeny*] Kořenj

^r *skrájej*] fkrágge

na tu nohu obrátiti, bude-liť vypeccen, obrátíť se těžce. Jinák, hled' mu na obě plece, jestli vypeccen, má jedno sušší než druhý.

Vypeccen^s hojíti

Nejprv rozkaž na koni jeti přes moc, když se zahřeje, kaž mu pouštěti žílu, kteráž jest mezi plecema a mezi prsi, ať mu chvíli jde krev. Vezmi pak bílé mouky a pět vajec nových na mísku a naced' mu té krve, zmíchej to spolu, tři mu po pleci dolu silně, a to tu chvíli, když mu krev jde, potom mu krev stav a nech ho tak státi až do třetího dne. Třetí den zmej mu to čistou vodou a potom natři benátským mejdlem novým dobře dolu a ponech státi den a noc.

Plece když koni schne

Zsekej mu je poušťadlem, potom natři lněným olejem dotud', dokud' mu plec [11] nevoteče, a když voteče a napuchne^t, kaž mu tříti starým sádlem na slunci aneb v teplé světnici jednou za den, aneb špíkem z hnátův navaře, to vždy číť, až mu zase naroste, a^u budeť zdráv.

Otok noh hojíti

Kterému koni noha otekla, vezmi planý kmín, pšeničnou^v běl a jarý střed⁸, zetřiž pospolu dobře a udělej jako kaši, maž mu nohy v teplé, a tím ho zhojíš. Jinák, z řežného chléba střidy měké udělej kaši, uvař ji s octem, vykydnič na sukno a tím mu obvaž ráno i u večer.

Mouchy⁹ koňské sehnati

Připal mu ta místa horkým železem a potom polož soli s chlebem režným přes den a přes noc, a když pak sejmeš, zasyp mu krunšpátem hustě. Jinák, vezmi česnek a saze a k tomu starého sádla, stlačíž to spolu a koně maž^w často, jest lépe, než by mu páčil. Jinák, vezmi slanin z poltu, což můžeš nejprožlutnějších, a s^x hrst hráchu^y, naliže vody, což sluší v malý hrnek, a dej to v hromadu, vař spolu, a když to všecko uvře jako [12] kaše, přilož koni na to místo, kde má mouchy, a obvaž sukem, nech do třetího dne, i sprchnouť mu, a bude-liť potřeba, učíň mu to podruhé i potřetí, až se zhojí, a udělej žežlo, ať sobě na to nedýchá.

Prchnilý¹⁰ lečiti

Vezmi kravský moč a lejno nové, vař to v novém hrnci dobře, aby řídké nebylo, ale jako kaše, míchej třískou, ať nepřihoří a ať dobré povře, a ustudě pak, co by kůň zdržeti mohl, vlož na modré sukno, obvaž koni nohy, pokud' prchnivé jsou, udělej žežlu, ať sobě na to nedýchá, a nechej do třetího dne. Potom vezmi kalkus s mydliny, odejma ten flaster, vymej tím koni, a bude-li potřeba, učíň podruhé.

Prašivost koňskou zhojíti

Zmel ječmen, zkvas tu mouku u vodě, maž tou vodou koně. Jináč, kaž koně louhem mýti a maž jej máslem nepraným, hned tak z podmásli vezma, a to poněkolikrát učíň vždy přes den, a budeť zdráv. Jináč, vezmi vřes i s kořenem, zvař dobře a vymejvej ty prašiviny často, ráno a na večer.

^s Vypeccení] Wyplenj

^t napuchne] nepuchne

^u a] až

^v pšeničnou] Pffeničkau

⁸ ve významu „strdí, med“

⁹ strupovité kožní onemocnění koní na spodní části nohou, „prchnily“

^w maž] máfs

^x s] z

^y hráchu] Htáchu

¹⁰ strupovité onemocnění na nohách, „mouchy“

[13] Nohy vosuté a strupy suché zhojíti

Vezmi neprané máslo a maž koní nohy, ať mu odmládnou, potom vezmi řepíček a vař v octě, vymejvej koní nohy, a máš-li barvu červenou, kterou růže¹¹ barví, tou mu také nohy vymejvej. Pakli by té barvy nemohl míti, vezmi tříslu koželušské, to přikládej jemu až do třetího dne, a pilně šetř, ať sobě na to nedýchá, a tím se hojí.

Nohy ssedlé koní zhojíti

Vezmi vosk, dřevěnný olej a bílky vaječné, spusť to spolu a vzdycky míchej, aby se jedno s druhým sadilo, maž tou masti koně, a zhojíf se.

Zájem^{z,12} koni zhojíti

Vezmi jáhly, vař je v tuku aneb v sádle, vytáhna koní hřebík z nohy, pakli chceš i podkovu odníti, učiň mošničku koženou aneb plátěnou, nakladiž do ni těch jahel, vstrčíž koni nohu v tu mošničku a obvaž, nechceš-li dylé, ale toliko přes noc.

Postíhnutí koně a žílu zhojiti

Vezmi strdi a zhřej ji a tři mu [14] nohy dobře dolu, od^{aa} kolena až blízko k kopytu, potom vezmi hluchou kopřivu i s kořenem a vař ji dobře, oblej koni nohu a obtoč sukmem, zalívej na to tím, v čem jsou se kopřivy vařily, a nech do třetího dne, to učiň potřikrát.

Přístihu¹³ koni zhojíti

Vezmi česnek, volup a stluč, usmaž jej v medu a dej k tomu sazi a starého sádla, vezmi kůži zaječí a vař ji v dobrém octě, potom vlož česnek na chlupy a s tím koňovi tu kůži vlož na přístihu a nech do třetího dne, a neoplaska-li by, učiň podruhé, ale prvé jemu teplou vodou vymývej, než flastr přiložíš.

Jináč na přístíh koně

Nalup cibule s^{ab} hrst, smaž ji v másle a přisyp bílé mouky i usmaž dobře, rozkaž koni tu nohu přistíženou dobře tříti dolu a zahřítí. Potom vezmi flastr z té cibule na modré sukno, a nemáš-li ho, ale na jiné, přilož koni na žilu obraženou od kopyta až blízko k kolenu, nech tak do třetího dne státi, a to učiň podruhé i potřetí, bude-li potřeba.

[15] Roupy^{ac} aneb červy v žaludku neb v bříše hojiti, což po tom poznáš, kdy se kůň válí

Vezmi ocet a vaječné škořepiny, pepř suchý aneb vařený a rez od železa, stlučiž^{ad} to dobře v hromadu, učiň vlažno a vlej koni v hrdlo.

Červivého koně zhojiti

Vezmi pul libry oleje, zvař jej v pánvi, přidej bedrníku a rtuti^{ae} k tomu a nechej, ať ustydne, potom vlož koni v chřípí, a budeť zdrav, aneboť umře v pul létě.

Maso odsedle od kopyta koni zhojiti

Vyber mu tu ránu řezákem a obnov jí do živého, vostříhej srsti okolo rány, ať do ní nelezou, vezmi nové vejce a vápno nehašené a soli zajedno, směs to spolu, polož na tu ránu^{af}

¹¹ chybný záznam, má být: „kůže“

^z *Zájem*] zágem

¹² zaražení hřebíku koni do živého masa (při kování)

^{aa} *od*] do

¹³ křečová žíla, nadutí žíly krví

^{ab} *s*] z

^{ac} *Roupy*] Rauby

^{ad} *stlučiž*] tlučež

^{ae} *rtuti*] Ruti

^{af} *ránu*] ráno

s lněnicemi a nech do třetího dne, a zhojíť se. Potom pomazuj mastným, a nepůjdeť mu obruč na kopyto.

Kopyto oddavené zhojíť

Odejmi podkovu koni a polož na to oddavení koudele s bílkem^{ag} vaječným, [16] potom když mu hnůj půjde, vytlač jej z rány, a jakž se mu noha rozsedne, vložič na to teplé psi lejno, a tím se zhojí.

Kopyta plná naplniti

Kaž je na kování vystrouhati podlé střely k patě, ale čela nedej strouhati, a maž mu je špíkem, ať mu roh předce jde.

Odraženého koně zhojíť

Veźmi jedna kopyta¹⁴ a učič mast, veźma žejdlík kolomasti nemaštěné a dva žejdlíky smetany mladé, vař to dobře dlouho spolu a nedej kypěti, bude z toho mast, i nabíej koni tou masti, a vyrostěť mu podšev vyšší než druhé nohy, nabíejž mu za teĵden neb za dvě neděle a potom kaž mu vybráti, cožť se zdá, a vyĵdeť tudy oddavenina, a odkudž by nevyšla, vzdy tak čič, jakž se tuto píše, a budeť zdrav.

Když se kůň odrazi aneb že mu kopyto v hromadu jde a obměkčuje

Veźmi suchou řepu a vař ji v vodě, potom skrájeť drobně a omašť ji dobře sádlem, vstav nohu koňskou v tu řípu a nech tak do třetího dne.

[17] Kopyto když^{ah} se koni sejde

Veźmi jarý med, jelení^{ai} lůj a z volového hnátu mozek, to vše spolu vař v pánvi a maž tím ráno a večer.

O podzupcích¹⁵

Rozkaž mu je dobře vybrati a vystrouhati, potom mu škvař [s] cukrem, pakli nemáš cukru, tehdy spusť medu s starým sádlem a napusť mu toho medu a nech tak státi až do třetího dne, pakli jest veliký, čič mu to více, a tak mu spomužeš.

Ktery kůň obloupá aneb že mu roh přiči

Maž mu nepraným máslem, hned z podmáslič veźma, a tak mu brzo roh vyrostě, ta věc je skušená.

Roh prchlý koni zhojíť

Lněné semeno stluč dobře v moždýři a prosej skrze sítko, potom veźmi kozlový lůj, med dobrý a staré pivo, vař to spolu, a když zvířat bude, veźmi to símě stlučené, vsýpiž je do toho a zmíchej, jako by kašič zavařovati měl, a když se zhustne, odejmi, i učič koni ustavení nevelmi horké a nech do třetího dne, potom [18] čtvrtý den sejmi koni z nohy a nech tak do týhodne, avšak kopyto vzdy mu tím stavením^{aj,16} nabíej. V týmdni učič opět ustanovení jako prve^{ak}, a tak učič, dokudž^{al} potřeba káže, však pomni každý den roh mu natírati a nabíjeti.

^{ag} bílkem] Bjlkém

¹⁴ nejisté čtení

^{ah} když] kgyž

^{ai} jelení] gelený

¹⁵ ostré výrůstky na stoličkách

^{aj} stavením] ftaweným

¹⁶ nejisté čtení

^{ak} prve] vrwe

^{al} dokudž] dokudě

Kopyto rozsedle zhojíti

Zatni koni přes tu rozsedlinu^{am} dlatkem ouzkým až do srsti, kdež se kopyto s masem schází. Pakli se meně rozsedné, zatni potud^{an}, pokudž se jest rozsedlo, a přilož na to z nového vejce bílek s bílou moukou, nech tak za noc a za den, a odtud' se vyvalí a půjde celý roh dolu, až i vyjde do konce.

Roh když vejde do konce

Zetři lněnou pokrutu dobře a rozpust' ji bílým pívem a zkvas, ať kyše jako těsto za tři aneb čtyry dni. Potom opět přileje bíleho píva, vař to^{ao} spolu, příčině k tomu starého sádla, medu a jeleního loje aneb kozlového, udělej koni botku a vstav mu do toho nohu, i nechejž tak až do třetího dne, potom učíň tak opět, jestliže jest třeba.

[19] K témuž

Zkopej^{ap} koní stání před předníma nohama, nalí v to hojně z louže vody a nameť do toho dolů kravských a svinských lejn, aby toho více bylo než prsti, stavěj^{aq} koně v tom ve dne, a na noc ho vyved' na čisté stání a překovávej ho tím častěji. Když ho kováš, vyber mu roh tím hloubě z nohy z té strany a kaž potrhout patu, což pak v rohu jest, toho kaž tak nechati, ale toliko ať povytočí rohu z té strany, nech u vozubu dobře vyššího^{ar} na té straně a podkovu kaž v nohu vsaditi tak, aby mohl mezi střelou a nohou prst vsaditi.

Odraženého koně, když mu podšev odevstane a noha podejde, zhojíti

Vybeř mu to všecko, pokudž jest odevstalo, až do živého, potom s octem a s soli vymej, nech, ať uschne, i vezmi tři loty krunšpátu a půl žejdlíka medu aneb meně, zetřa krunšpát, vař tak dlouho, až bude husto, potom přilí málo octa a opět vař, když se zhustné, udělej z toho flastr na sukno a přilož na místo vyčistěné a oddávené, a nech tak do třetího [20] dne, a bude-li potřeba, učíň to podruhé i potřetí. A tím koni podšev zase uděláš pevný, žeť nebude na tvrde¹⁷ stromliti. Nemáš-li pak krunšpátu, tehdy vezmi místo něho střídu z řezného chleba.

Proti nové střele

Příkládej koni nové vejce s lněnicemi, a když mu vyčistíš, zasypej kamencem. Jináč, příkládej med s lněnicemi, a když se vyčistí, vezmi vostružkův měděných, kterých pilníkem nastrouhají, smiš to s čistou hlínou a příkládej koni.

Žlavy¹⁸ koni zhojíti, tak, že by mu žíla pod břichem otekla

Vezmi semence, psí krev a zetři^{as} to spolu, polož mu na to místo a přivaž, ať neodpadné, a zhojíš ho.

Vodu který kůň zadrží

Vezmi atrament, stluč jej na prach, příčině k tomu starého sádla, a vstrčíž mu to v zadek a drž mu chřípě, až bude prskati. Pakli mu tím nespomůžeš, pouštěj mu krev ze všech noh, upotě jej dobře.

Jináč, vezmi jelení roh, kterého mezi matkami božími zabijejí, nastruž ho pilníkem, a slepičí vejce, dej koni [21] píti s vodou, a musí pustiti, až krví půjde. Jináč, kus mejdla a kus slanin, a stlukouc to spolu, vstrčíž koni v zadek.

^{am} rozsedlinu] rozfédlau

^{an} potud] podtud'

^{ao} to] ta

^{ap} Zkopej] Zlopeg

^{aq} stavěj] ítáweg

^{ar} vyššího] wynfíýho

¹⁷ snad má být „na tvrdém“

¹⁸ ve staročeských rukopisech stojí „žlavy“, jedná se o otok penisu

^{as} zetři] zatři

Štikavici^{at} koni zhojíti

Vezmi lot bobkův a číši^{au} vína neb píva, nasyt mu toho bobkového prachu a nechej, až vlažno bude, pak vlí koni v hrdlo.

Divoký maso sehnati

Nasyt krunšpátu na to maso a vymej prvé tu ránu octem aneb vínem.

Prostřeleného koně zhojíti, kterémuž šípů dobytí nemohou

Vezmi zaječí sádlo a stluč je s starým sádlem, navaž toho koni na ránu, a tak mu ten šíp vyjde.

Vnavní^{av} kost¹⁹ zahnatí

Prořež mu kůži horkým železem a hned tu měj pohotově horký chleba a vlož na to, nechej tak tři dni. Potom vezmi staré sádlo a list jesenový, stluč to spolu, polož na to místo, zhojíš jej brzo.

Živý vlas²⁰ koni umořiti

Vezmi hořec^{aw} a zájemné koření, to vař ve vodě, a pomoče roušku v tom, [22] přikládej často vlažně, a mineť^{ax} ho, potom zasyp mu prachem truhlářským.

Dejchavičného koně zhojíti

Spal ježka v novém hrnci v celé až na prach a dávejž ten prach koni s octem, leje mu to spolu v hrdlo. Jináč, vrhni mu rtuť živou v hrdlo, ať ho proběhně. Jináč, vezmi hořce, skrájej jej drobně a vař s vínem, ať nekypí, potom napájej koně dvě neb tři dni, scedě na čistotu, dej mu pít, jed' na něm, ať se z něho pustí.

Proti rozličným nemocem kónským

Navař jarého žita, ať rozevře, a vlož do [něho]²¹ slanin neb něco mastného, ať jest dobře mastné, potom, vystudě to, dej^{ay} koni jísti.

Ktery kůň jest dušný, pouštěj mu krev z šiji třikrát do roka.

Kterému koni teče hříběcí²² nohami

Nedej s ním do vody jezdit, dokudž^{az} mu strup nepadné. Než ktery má nohy naběhlé neosuté, s tím kaž do vody často jezdit, a tím mu nohy splasknou.

[23] Kůň, ktery nechce jísti a nemá břicha

Dávej mu sekaninu z sena, smáčeje a mastě votruby, když se ječmen nabotná^{ba}, dej jej přes devět dni a noci jísti, a nedej mu pít po ty všecky dni, i budeť míti břicho.

Ktery kun nechce tlust byti

Vezmi řepiček, a někteří mu říkaji starček, vař jej u vodě, a vystudě dej koni za čtyry aneb pět dni pít, ať nic jiného nepíje než tu samou vodu, však mu ji prve proced' skrze šat.

^{at} Štikavici] Stikawicy

^{au} číši] čjřjý

^{av} Vnavní] Wnahnj

¹⁹ zduřenina tkáně okolo kloubů a šlach

²⁰ parazit

^{aw} hořec] Hořeb

^{ax} mineť] winěť

²¹ doplněno podle starého tisku ze Strahovské knihovny, sign. AC VI 81

^{ay} dej] geg

²² katarové onemocnění, zánět s různě vážným průběhem, od rýmy až po strupovitost

^{az} dokudž] dykudž

^{ba} nabotná] napotná

Kůn, který kašle tak, že by se mu boky nadejmaly

Vezmi kopec mravencovy s mravenci, vař u vodě dobře, a uvaře proced' skrze šat, a dávej koni pítí, a nebude-li chtítí, musíš mu v hrdlo nalítí.

Proti kašli

Zsekej jiví s listem do ovsa aneb chřen, neb čekanku, neb hlínu čistou, osole trochu, kaž jej za nístěj^{bb} vrci, ať dobře vyhoří pod zátopem. Jináč, vezmi dvě aneb tři vejce slepičí sýrové, vlož je v ocet litý a nech v něm za tři dni, až [24] svrchní škořepina sejde, zdvíhna koni hlavu, roztáhni mu čelísti^{bc} a nalí mu v hrdlo těch vajec, ihned z něho ten duch půjde. Jináč, staré sádlo vymoče dobře, skrájej je drobně a zmíchej s ovsem a s soli spolu, to vše potřikrát dávej mu, budeť silně židiti²³, a jestli mu to nespomůže, odbud' ho. Jináč, vezmi staré slaniny s koží, navaž mu na udidlo koží k zubům, když to učiníš, pojma ho v uzdu, uvaž ho hubou vysoko, ať žuje slaniny v udidlach, a když bude tak slanin poživati, potom přes den bude z sebe šlince vozhrové metati, a bude zdrav. A potom nic mu nepouštěj, neb by spíše měl dejchavici. Také nezmeškávej ho při kašli, neb se^{bd} druhdy přetrhne kašlem.

Kejchavici²⁴ zhojíti

Vezmi jarého žita, zvař je dobře, potom oced', a což vody zůstane, dej koni pítí, i budeť zdrav. Pakli mu to nespomůže, tehdy po týmdni vezmi v apatyce, ješto slove *fenum grekum*, a podobné jest k drobné vikvi, to moč s vínem dobře, aby měké bylo, a koni hladovitému dávej s ovsem po dva dni jísti, a dej mu prve [25] i potom jarého žita. Pakli mu to nespomůže, dej mu semence s^{be} mísu a hned rozkaž^{bf} na něm za půl míle klusati, a potom nech ho státi. Jinač, síry roubiček vezma, stluč ji dobře, i dávej koni s čistým ovsem, však nenapájej jej za tři dni a sena ani slámy nedávej mu nic, než ať jest pod nim dobře umeteno. A když by jej chtěl napojiti, tehdy proced' vodu skrze seno a dej mu pítí, ale nemnoho. A tak učin ta lékařství po tři neb čtyry dni, ať sena ani slámy nejí. Jináč, nakrájej hořce drobně aneb zetří^{bg} do půl pinty vína, a vezmi čtvrtou částku soli, což hořce vzal, to směs spolu a vař, nedaje kypěti, a ať polovici uvře, vlej koni v hrdlo, a to čiň pošestkrát na každý den. Jináč, vezmi ouhoř veliký, povrhá kůň, pustíž mu jej v hrdlo, ať skrze něj projde, pakli ten neprojde, tehdy pusť druhý i třetí, a budeť zdrav.

V kterém koni se nemoc tluče a nechce z něho ven

Učin louh a vezmi kvasnice, směsíž^{bh} to spolu a dávej koni pítí po tři dni, nebude-li chtítí, nedávej mu nic jiného, [26] potom musí pítí. Jináč, dávej koni chmeliny, ty, kteréž ostávají, když pivo vaří, to mu pomocné bude.

Rozličné nemoci když kůn má, a nemůž ho žádná věc proskočiti

Vezmi ševcovské černidlo a benátského mejdla nakrájej do něho, rozmíchej to dobře a vlej koni v hrdlo. Jináč, vezmi sádlo, nařež do něho benátského mejdla a klad' koni do hrdla, ať požírá, jestli by nechtěl, uvaž mu hlavu nahoru v lisicích a musí^{bi} požírati, a tak jej proskočí.

^{bb} nístěj] Njfteg

^{bc} čelísti] Těljfti

²³ nejisté čtení

^{bd} se] fy

²⁴ má být zřejmě „dejchavici“

^{be} s] z

^{bf} rozkaž] rozka#

^{bg} zetří] žetři

^{bh} směsíž] fměfýfs

^{bi} musí] mufyfs

Lokty²⁵ konske napraviti

Kaž mu zatíti prsi, kdež by otoka nebylo, a tu krev směs s popelem a kůn tou krví maž, potom mu prohol, pomaže na to vaječným bílkem, a zavaž. Jestli by mu otok nechtěl sjíti, vezmi anýz a routu a drobné seno, to spolu stluč, a tím mu maž. Viděl-li by, že by mu pléce schlo, prořež mu to místo a vezmi kopřivný kořen, učiň z něho kroužek, jakž rána veliká, potom ho vymej, a v starém sádle omoče, vlož do rány, zastehna mu to, onť se potom vyhojí a bude zdráv. [27] Jináč, vezmi lisku suchou a tři koni loket, až horký bude, a to často, tím mu také můžeš pomoci, že se shojí.

Hříva když koni neleží

Zmácej jikry štíčí dobře, maž koni tím hřívou, a češ ho tím častěji, ulehne mu, jak sám budeš chtíti.

Ochváceného koně zhojíti

Veźmi staré podešvy, kůří trus a semenec, pak vezmi na pánvici uhlí živého, skrájej podešvi, obviň koni pytlek hlavu přes hubu dolů, vlož to všecko na uhlí, ať se mu pod chřípěmi kouří, a dejm ať mu v chřípě jde, až mu z nich voda poteče a uhlí uhašovati bude, však ty je obživůj dýmaje a koni hlavu sníž, to učiň podvokrát aneb potřikrát. Jináč, stluč tři cibule a půl pinty vína, rozmíchajíc dobře spolu, vlejž koni v hrdlo, nepouštěj ho, až všecko pozhře, potom jej projed'. Jináč, vezmi uzdu z koně a provleč udídla skrz lejno člověčí, vstrč koni v hrdlo, ihned zatkej mu hrdlo aneb chřípí, až by i prskal. Aneb obvaž udídla s horkým lejnem člověčím, obale v roušku, vstrč mu [28] to v hrdlo, přivaže jej dobře vysoko tak, aby kůň to všeckno lejno vyssal, a nech ho státi na tvrdem místě, aby nemohl lehnouti.

Proti ochvácení od prachu, když mu žlabu^{bj} nevyjetají

Pouštěj mu ze všech noh nad bradavici z těch žil, ale na zadních^{bk} nohách na stehně v rozkrocích.

Který kůn má speklou krev

Měděných okuji dobuda, zetři je drobně, zasypej mu tu ránu, je-li malá, učiň mu větší, co by neokrvavěl, tím ho umožíš. Vem topenici^{bl} s soli, ať mu se nesmradí, a to čiň přes den několikrát. Aneb bílé těsto zmíchej s bílkem v hromadu a polož na to, i nechejž toho uvázaní do třetího dne.

Zápar²⁶ který kůn má

Rozřež mu kůži na kříž a navaž mu na to planého balzamu a nech tak do třetího dne, i zhojí se.

Hangluf²⁷ který kůn má, od něhož se mu vlasy nad kopytem zdrastí

Veźmi čisté kadidlo a rozřež to místo na dva prsty zšíři, stluč to v horké [29] medenici a nalož mu za^{bm} horka. Potom po tři dni sejmi, vezmi votruby bělné a soli rovně^{bn} a octa nejlepšího, směsiž^{bo} to v hromadu a tři mu tím často.

²⁵ otok, otlačenína

^{bj} žlabu] žalbu

^{bk} zadních] žádných

^{bl} topenici] Topěnjcy

²⁶ poškození kopyta

²⁷ kožní onemocnění na spěnkové kosti, podlom

^{bm} za] na

^{bn} rovně] rovné

^{bo} směsiž] fmězyž

Proti štkavce konské

Vezmi bobku jeden lot, číši vína, zetřa ten bobek, vsyp do vína, nech, ať vlašno bude, i vlejž to koni v hrdlo. Ale dobří mistrí chtějí tomu, aby bylo to cezeno skrze bílou rouchu, aby na ni prach zůstal.

Vody který kůn nemuž pouštěti, že se v něm staví

Zmíchej benátské mejdlo ševcovským černidlem, dej koni píti a kaž jej zahřítí, ať s nim harcuji. Jináč, vezmi atrament, stluč jej na prach, přidej k tomu kus sádla a vstrč mu v^{bp} zadek. Potom vezmi žernovky rakové a z hlav kaprových, stluč to na prach a dej mu to v hrdlo s teplou vodou.

Koně stárého opraviti

Pouštěj mu ze čtvrtnice prsní s obou žil a z těch zadních obou žil na nohách, kteréž sou koni v nohu a sou nejtlustší, ješto se jiné žily k nim scházejí, kaž jej [30] prve zahřítí, naběhnou, a potom kaž na něm jeti do vody, ať zatone to místo, kde jsi mu zařal, až mu krev u vodě stane, tím mu pomůžeš, že déle potrvá.

Kůn, který sliní pro bolest

Vezmi ty jeho pěnky a maž mu jazyk i dásně, netřa²⁸ soli s krunšpátem.

Nohu když kun vytkne

Sepni mu nohu vytknutou s přední nohou na^{bq} loket přes noc aneb přes den, a tím se zase natáhne, potom nech ho státi po několik dni, ať se noha stvrdí. Aneb vezmi sukno tak, co by kotník zastalo, vomoč jej u vodě a nasyp na ně soli tím více, obvaž mu velmi dobře okolo kolena a nech ho státi za tři dni.

Kuň, který schne

Rozřež^{br} mu ocas na kříž a pouštěj mu, aneb dej mu suchého ječmena jísti, ať sobě sám pustí, tu poznáš, k čemu se bude míti, polepší-li se, aneb ne. Nebude-li chtít jísti, tehdy všecken uschne.

Noha když koni^{bs} schne v plecech aneb v stehně^{bt} z vyvinutí

Jestli se letě na něm hluboko plavíš u vodě, tu sobě nohu nejspíše vstav [31] spraví, a nedej se pro nic bolesti zastarati, buď kůň mladý, aneb stary. Pakli bude v zimě, že nemůž u vodě plouti, sepni^{bu} mu nohy prostranně zadní k předním, vod' ho aneb jed' na něm po roli znenáhla, a napraviť sobě nohu, jako by ji nevyvinul. Pakli by to nespomohlo, polož koni dva polštaře a naklad' na ouraz podušek, potom vhod' dřevem nevelmi těžkým, a napraviť se mu hnát vstav, to někteří koníři velmi dobře umějí. Potom, kdyby mu maso schlo, vezmi šišky jedlové, vař je dobře v soli a mej mu často souchotinu. A když jest stary ouraz na plécech, toho schnutí starého nemůžeš^{bv,29} tím shojiti, jakž jest učeno, než takto: povrž koně a odpárej mu kůži od masa, a vezma dobrou koudel lněnou, rozbeř ji drobně, potom stluč dobře, aby koně nebodlo, s^{bw} kopřivným kořenem, však aby ho mnoho nebylo. K tomu přilož dosti starého

^{bp} v] to

²⁸ nejisté čtení

^{bq} na] a

^{br} Rozřež] Rozřeg

^{bs} koni] Kuni

^{bt} stehně] stěhně

^{bu} sepi] sepi

^{bv} nemůžeš] můžes

²⁹ opraveno podle starého tisku ze Strahovské knihovny, sign. AC VI 81

^{bw} s] a

sádla a nacpej koni mezi kůži, ať maso shnije, neb by kůň ochroměl pro tu vodu. Slýchal sem to od těch, ješto jsou to činili, když koni hýbali ouraz z toho uschnutí, šel po žíni prach jako otruby, dokudž se nezhojilo, a to jest znamení. A když by se [32] červi zarodili, mnohém lepší jest, aby všecku mrt vyjedli, a že by se nezhojilo, i byl by kůň zdravý. Někteří přičiňují se také k starému sádlu dlouhého pepře. Když by pak pušťadlem plece aneb ledví zsekali a chtěl mu je mazati, není potřeba holiti než tak zsekati, neb se mast v srsti lépe drží. Někteří maží bobkovým olejem, a dobře jest, ale ne každý s^{bx} to býti může, neb drahý jest. Však místo toho lněný olej mnoho pomuž, pakli chceš, můžeš lněný olej s sádlom spustiti a tím mazati. Někteří pak berou staré slaniny a březovou kůru, neb ta kůra mastná jest, musíš páliť kůru, obvalíc v slaniny v proštípu nad vodou, a což vyteče, tím mazati máš, neb opět takto můžeš učiniti, kdyby kůň oholil, a poušťadlem zsekali, vezmi sádlo a uhlí lipové, ať jest velmi lité, zetři to dobře, a potom sádlom a^{by} štětínami tři mu dobře. Také potom budeš moci žíni menší udělati, a druží tak žíně v koni nechaji, až sama vypadne, když projí kůží hojící, v tu dobu jest kůň mdlý, musíš ho hověti. Také po žíni uvličení když zsekáš, vezmi psí lejno a vrbový květ, směs to spolu, maž tím, v [33] třech dnech spadne. Opět jináč, když koni ledví schne, vezmi jalovec a libček kořen, stluč to v hromadu dobře, potom vezmi starý lůj a másla přepouštěného, stluč opět s prvním a potom vař spolu a sced', i maž koni tu, kde schne, buď v lůnu, i všudy. Potom, když bude po tymdni, vezmi ovesnou slámu, vař ji dobře u vodě, a tři koně tou slámou omačeje, a když ji všecku vytřeš, vezmi jinou a čiň tak dlouho, až bude zdrav. Po tymdni projížděj^{bz} ho pomalu, a také když namažeš kůň, můžeš jej teplou cihlou hladiti, ať mast do něho vejde. Povědom jsem toho, že se veliký kůň hojil tři leta, chtějíc toho pokusiti, abych také věděl, co praviti. Ale kterak jehla má připravená byti, kdy jest žíně velika, učíň tak: dej jehlu, tenkou, širokou, a uši aby byly v ni široké, potom pak kůži prořež z obou stran, pokudž se zdá, a těmi děrami provleč žíni jehlou, také sádlo slepičí jest dobré na žíni klasti, lépe nežli psi žíni. Neb nic jiného nečiní, než ránu obnovuje, aby ji dobře vyhnojil mrt.

[34] Jináč, kdyby koni plece schlo

Vezmi kolomast novou, kteráž zhůru z Němec pochází, zhřej ji a namaž ni koně plece, a sprudíš mu všecku srst, i sprejstí se mu kůže. A nebude-li pojednou, namaž mu podruhé, ať se mu vzdy sprejstí. Potom vezmi bobkový olej, směs to v hromadu, dej na uhlí, a bude z toho jako mast, mažiž mu, a budeť zdrav.

To můžeš učiniti i psu, kdyby noha schla.

Prchy³⁰ neb chrásty zhojíti

Vezmi síru živou, mastix^{ca}, ocet a olej dřevěný, smíchaje to spolu, masť tím koni hlavu aneb jiny oud.

Zájem³¹ když koni vyskočí

Vybeř průchod aneb vzdělej mu vzdůlu a vymej mu svrchu octem, potom ukroj kůru z chleba, svrchní aneb spodní, kterou chceš, a usuš dobře na uhlí. Vezmi také kamenec bílý, spal jej, a nehašené vápno a málo solí, vsypiž svrch na ten chléb a zavaž tůze sukmem na tu svrchní ránu, to učíň, pokudž by se zdálo, dvakrát aneb třikrát. Potom vezmi česneku a medu, spraziž

^{bx} s] z

^{by} a] s

^{bz} projížděj] progjždegž

³⁰ strupy

^{ca} mastix] Naftyx

³¹ zaražení hřebíku koni do živého masa (při kování), „proboj“

v oleji lněném dobřé^{cb}, a přilož mu též na chleb je[35]dnou aneb dvakrát, pokudž by rozuměl. Potom, kdyby mu maso červene rostlo, opět přilož s kamencem bílým.

Oddáveného koně od sedla

Vezmi smoly v střípek a rozpust' ji horce, vlož do ni loje beránkového, to dobře zmíchej a udělej z toho flastr, tak polože na ránu pod sedlo, můžeš na něm hned jeti. Jináč, vezmi nehašené vápno a has je s stredem, učiní se z toho prach, i zasejpejž tim prachem, uschneť^{cc} a zhojí se brzo.

Hřbet oddávený zhojiti

Mej mu často s studenou vodou, pakli chceš, močem člověčím, lepé jest, potom maž starým sádlem dobře a braň mu, ať sobě nehryze. Jináč, spal podešev od starého střevíce, zasýp^{cd} mu tím prachem, a zaschneť^{ce}, potom sádlem maž okolo^{cf} strupův, pakli chceš, zasejpej mu moukou, ať se zhojí.

Aneb vezmi tlusté předivo, stluč s sádlem a namaž mu sádmo, předivo táhne hnůj a sádlo obměkčuje a hojí. Jináč, vezmi jedlové šišky, vař je dobře, potom mej ho tou vodou. Ji[36]nák, vezmi staré podešvy od střeviců, k tomu svinskou kost s čelisti, spal to všecko na prach, potom vezmi krunšpát tlučený, směš to všecko spolu, posýp mu na sádmo každý den dvakrát, druhého dne potom vymej louhem neb močem. Máš-li pak potřebu brzo odejiti, udělej těsto z bílé mouky s bílkem vaječným, přilož mu na sádmo.

Kopyta když koni schnou

Vezmi soli, posýp mu po kopytu a na to vlej teplé strdí, vlej v kopyto střed^{cg,32}, vezmi pak horký popel a nasyp mu na tu střed³³ svrchu na kopytě, pomaž mu opět a posyp, a to čihn na starých podkovách, kolikrát se zdá za podobné, a když uzříš, že kopyto bude odmlazovati aneb dobře růsti, tehdy odejmi ty staré podkovy a kaž mu nové přibiti, nic více než čtyrmi hřebíky, ta podkova ať jest široká, aby se po ni mohlo kopyto dobře rozjíti. Když tak učiníš a novou podkovou přirazíš, tehdy potom vezmi kravské lejno, zmíchej je s lojem v střevici a potom vstav mu nohu v střevic na ta lejna, nicmeně ani hloubě, než ho může [37] kopyto zastati. Potom pak zastav střevic nad kopytem a klad' mu lejno do střevíce na každou noc u večer až do týhodne aneb pokudž se zdá, to mu učiníš, tehdy ukůj jej pravě a jed' na něm, a budeť zdrav, tomu jístě a dokonale věř, neb potřebí jest pilnosti v tom.

Jináč, který kůň má suché kopyto, vezmi jarý med a jelení lůj a z volového hnátu mozk, a to všecko spolu zvař, maž mu dobře teplým, nedotýkaje se vlasů, budeť zdrav.

Mast, aby kopyto rostlo

Vezmi strdí, rozpust' olejem, maž mu kopyto, však ho do vody nevod', i bude mu růsti. Někteří rozpouští s starým sádlem. A když jest bolest s otokem, takto máš učiniti: Vezmi kalkus litý, mej mu jednou, druhé, třetí i čtvrté, až se mu nohy vosypou, a pomazůj mu nohy dobře na otok, potom mu noha podeschne, strup spadne a otok vyjde, i bude zdrav. Zase když jest v srsti bílé kopyto, to se stává od sucha nejvíce, vem lejno teplé krásy a maž mu, budeť čer[38]né^{ch}. Někteří tomu nerozumějí, domnívají se, že by mu kopyto rostlo.

^{cb} *dobřel*] dobké

^{cc} *uschneť*] vřneť

^{cd} *zasýp*] kařyp

^{ce} *zaschneť*] zahneť

^{cf} *okolo*] oko o

^{cg} *střed*] střeb

³² ve významu „strdí, med“

³³ ve významu „strdí, med“

^{ch} *černel*] černě

Kopyto aby dolu spadlo

Vezmi slíž s kořenem, list z vlaského ořechu a vinné kvasnice, kvas to spolu tři dni v teplé, potom hustě maž kopyto a obvaž ho, ať tak stojí za tři dni a ať má vzdy ovsu dosti.

O^{ci} novém kopytě

Který kůň má nové kopyto, věř, že mu paty nikdá nejsou tak tvrdé jako starému kopytu^{ci}, a to se stává od ourazu, když kůň zašlápí sobě, tehdy mu kopyto sleze a jest mdlejší nežli jiné, také nemůž ten kůň tak pevný na něm byti, neb slove chromý kůň, než umíš-li mu hovětí, vyjdeť ze všeho v půl letě a budeť míti zase jiné kopyto, ale ne tak pevně, jako jest prvě měl, protož sluší se rozumem spraviti, co by měl s takovým koněm učiniti, aby ke škodě nepřišel.

Probuje³⁴ na nohách zhojíti

Který kůň má probuje, tomu prořež železem horkým, pak i vem hned horký chleb a vlož na to, nech tak tři dni, po[39]tom vezmi staré^{ck} sádlo a listí jedlové, nalož na to.

Zášlapu³⁵ konskou zhojíti

Vyčišť koni tu ránu a přilož na to topínku s chléba a s soli, a to učiň na každý den. Aneb vezmi těsto bíle, a smíchaje s bílkem vaječným, přilož koni na ránu a nech tak za^{cl} tři dni. Aneb učiň flastr z bílku vaječného a z vápna, přilož koni na ránu, také byť mu noha otekla, jed' na něm, kam chceš.

Kůň, který má na patách strupy^{cm} neb že práchniví na patách předních i jinde

Vezmi chmele s octem, nemáš-li octa, ale vína, mej mu tím často^{cn} nohy. Také^{co} můžeš kalkusem aneb močem člověčím mu mejti, ať mu chrásty spadají. Potom vezmi těsto, ješto kyše, a maž mu na tom místě po několik dni, až mu vlasy spadají. Potom vezmi staré sádlo, rtuti a siry, zmíchej to v hromadu a maž tím často. Jináč, vezmi chvojku mladistvou, stluč s starým sádem a maž mu často. Jináč, vezmi mladou smetanu teplou, maž mu nohy neb obvaž mu sukнем několikrát. Jináč, vezmi vinné [40] počepky, kvas je [s] močem člověčím a maž mu, ale do vody žádnou měrou nevod'. Jináč, vezmi otruby režné aneb jakékoli, rozpust' je prudkým octem, zmíchej to v hromádu, maž ho tím častokrát, jsa pilen, a zhojíš jej.

Noha kdýž koni teče

Vezmi sůl a lůj jarý, spusť to spolu v hromadu a maž mu tím nohu častokrát.

Nohy osuté koni zhojíti

V zimě jest ho zlé hojiti, aby mu zima nebylo, a v letě taky pro červy, nejlepě na podzim a z jara. Když chceš osuti sehnati, vem dobrý popel, dělej prudký kalkus, mej mu nohy dobře a tři mu je po srsti i na srst, nech, ať ten den tak stojí, potom druhý den učiň mu též, a spadneť mu srst dolu, i strupky. Potom vem vlčí lejko, usuš dobře a stluč v stupě aneb v jiném a vezmi kozí mléko, vlej je do toho vlčího lejka a tři mu tím několikrát, i osypou se mu nohy velmi, však pomni na to, aby kůň na to nedýchal, neb by mu tlustly nohy, ale [41] tři a maž mu vzdy tím mlékem a vlčím lejkem, a zhojíš ho.

^{ci} O] W

^{ci} kopytu] Kopyto

³⁴ zaražení hřebíku koni do živého masa (při kování), „zájem“

^{ck} staré] staté

³⁵ poranění korunky kopyta

^{cl} za] ze

^{cm} strupy] ftruchy

^{cn} často] čifto

^{co} Také] Tak

Jináč, vezmi smetanu kyselou, pakli nemáš, ale novou, nasyp do ni vlčího lejka, tím ho také zhojíš. Tím vlčím lejkem poutnici a vojáci šaty perou, a nemívají vši. Jináč, aby se kůň brzy zhojil, učíš takto: Vezmi dřevěný olej a bílky vaječné, stluč to dobře a číš mu flastr, potom na to přilož, i ztenčejíš mu nohy od toho, budeš zdrav. Aneb močem člověčím mej mu v teplé s mejdlem, a zhojí se. Dej mu na to šocovice^{cp} jísti, a nic jineho, a když ho chceš napojiti, zmíchej otruby hustě s vodou, dej mu tak píti, a zavaž mu lejkem řepku.

Kůň, který šmatlavě a křivě chodí

Udělej mu falešné podkovy, bez ozubův z nohy, a budeš hned lépe choditi.

Kůň, který se buďto nazad, aneb napřed štrejchaje

Nediv se tomu, že se štrejchuje vzadu, mnohy kůň pod koleny se štrejchuje, udělej mu s^{cq} kruhy podkovu s okrouhlými přezkami, pro to, že kůň bez škody se [42] v noci dotýká i budeš se báti a ihned bude šíře choditi.

Který kůň se v čelo kopytné obrazi, bude mu kopyto horke a ihned kulhá

Vezmi lněné semeno, stluč je v stoupě, a režné otruby, lůj jarý a máslo, vař to spolu, potom pak udělej mu střevíc, vstav mu v něj kopyto a oblož mu tou masti, odejma podkovu, nech, ať stojí do třetího dne, potom mu vejde kopyto a bude někde coby jehlou provrtal aneb třískou. Potom nechť stojí na slámě v sušé, stvrdneš mu zase kopyto, a té masti neklad^{ct} horké, než vlažné. To se stává, když čelo daleko před podkovou vyvstává, protož kůj kůň moudře.

Kůň, který nemuž spáti

Prořež mu kůži na kříž a maž mu planý balzam za tři dni, a tak bude zdráv a spáti dobře bude i na těle příjemné jako prvé.

Který kůň se vodou uchvátí

Pomaž³⁶ po těch dírkách v chřípích, že mu voda půjde ními, tomu koni pouštěj [z] té žíly na šiji.

[43] Který kůň se ochvátí od větru

Ten stuně aneb se dme, tomu pouštěj z té žíly, kteráž jest mezi očima a mezi ušima, tím mu pomůžeš k zhojení.

Kterému koni nehet³⁷ byvá

Přehni mu ucho^{cs} na dvě, uřež mu vnítr kus ucha, nasýp mu do něho a v chřípí soli, aneb vstrč mu v chřípí špici na obě strany a natři mu je soli dobře. Jináč, má kůň žílu pod očima, blíž k čelu, prořež mu ji nožem, ať mu krev jde, a nezmeškávej ho, neb by umřel, jakž by se mu nehet rozmohl. Jináč, má žílu prostřed houby, prořež houbu a najdeš ji, kterouž podejma špici, zakrouť vyřež, a potom hned na něm jeď. Jináč, kterému koni bývá nehet aneb jinému dobytku, vezmi kmín lesní, zetři jej a vlej koni s něčím v hrdlo, nařež mu ucho a natři je soli v chřípí, jakž svrchu psáno.

Který kůň má šály³⁸

Tomu nesnadno spomůžeš, leč propálíš. A to věz^{ct}, co šal jest: šal jest sval nad kopytem, však hled, abys jej poznal.

^{cp} šocovice] Sfykowice

^{cq} s] z

^{ct} neklad] naklad'

³⁶ pravděpodobně má být „poznáš“

³⁷ oční onemocnění rohovky a spojivky

^{cs} ucho] Vho

³⁸ otok nad kopytem

^{ct} věz] věř

[44] Střelu pokaženou koni zhojíti

Vezmi střídý chlebové a soli, namaž mu a nech ho státi až do třetího dne.

Mast rohová takto se strojí

Vezmi deset vajec, peč je, až bílky zhořeji, potom vybera žloutky, zdrobiž je na pánev aneb na rendlík a praž je dobře, až z nich půjde mast, k tomu přilož dosti jarého loje, ať ta mast s nim vře s starými slaninami, a když se usmaží dobře, opět vlož na rendlík, přičině^{cu} přiskýřice a jaré strdí, nemáš-li strdí, vlož medu, byť pak byl s voskem, a opět zvař a schovej a maž třískou nebo šátkem na kopyto tou masti. Jiným způsobem stroj touž mast: Vezmi staré slaniny, staré sádlo, vosk, stred, špík z noh kravských, jarý lůj, mozk z hnatův, dřevěný olej, pryskýřici, vař to spolu a potom sced', můžeš to přičiniti k první masti, a tím mazati, kdež potřebí.

Červa na hřbetě umořiti

Věž^{cv}, že troji jest červ: jeden bílý, druhý s černou hlavou, třetí tenký co vlas, a ten je nejhorší. Takto jej mo[45]říš^{cw}: Vezmi kůřecí trus, moč jej aneb vař u vodě a namaž mu na díru a najdeš ten červ potom na flastru. Jináč, stluč sklo na prach a rozpusť na krunšpátu strdí, napuť mu toho na ránu^{cx} podruhé i potřetí. Jináč, člověčí moč kvas dobře tři aneb čtyry dni, potom vezmi tu psotu pílou pod močem, pusť mu toho do^{cy} rany. Jináč, vezmi člověčí lejno teplé a uvaž mu ránu, i zadusí se. Jináč, vezmi hořčice, zetři ji a učiň pokrutu, hned k té pokrutě vyleze.

Žabry³⁹ koní uhasiti

To slově, když koni hořejší aneb dolejší dásně hoří a tak se nadmou, že budou vyšší nežli zuby. Učiň takto: mlademu koni nepouštěj pro nic žábrův, neb jakž ho naučíš pouštěti krev, tehdy mu musíš každý měsíc pouštěti, a vzdy budou jemu dásně hrubé. Než vezmi ječmen mlácený, usuš jej a potom dávej mu zobati, a od toho se zbaví žabry. A jestli dobře nebude, učiň takto, a mnozi kováří toho neumějí: Kaž udělati železo jako klíku a rozpaliti je, i zděř mu [46] tim svrchní kůži z žabrův, neuškodí mu nic, a potom jích míti nebude, budeť dobře jísti. To jsem viděl, když jsou to mladým koňum dělali, a po tom zedraní dali jim ovsa, a hned jedli, a kůň se potom lepšil. Pakli jest naučený pouštěti z žábrův, tehdy mu takto pouštěj: Vezmi jazyk z hrdla, kaž jej držeti a roubík mu v hrdlo vstrč, aby tě neukouzl, potom vezmi poušřadlo, probodni mu druhou dáseň, a dále nic. Pakli dale zabodneš, nebudeš moci krve staviti a půjdeť mu tři dni a umřeť. Kdyby se to přihodilo a nechtěla krev státi, tedy kaž v vodě na něm státi, a přestane mu krev. A když to učiňíš, jak nahoře psáno stojí, dáviž mu krev z druhé aneb z třetí dásně rukama, dokudž se zdá, potom násole, nedej mu píti za hodinu neb za dvě, a po pouštění, vezma ovsa, zvopálej jej čistě, moč jej a slej vodu dolu, osole dejž mu zobati, potom jej napoj.

Řadovací zub poznati [a] vyniti

Jiný jest zub vlčí, a jiný řadovací, věř docela, že mnozi kováří neumějí toho rozeznati, neb jsem to vídal^{cz} a slý[47]chal od jiných. Vlčí zub jest přede všemi zuby a napřed stojí, malý, vostrý, [v] nejhorčejší čelisti, a ten poznáš prstem, rozundaje mu roubíkem čelisti, někdy jest na jedné straně, někdy na obouch, a nemůž jich více býti na straně nežli jeden, a ten časem,

^{cu} přičině] přičině

^{cv} Věž] Wěř

^{cw} moříš] možjfs

^{cx} ránu] Ráun

^{cy} do] dd

³⁹ otoky dásní okolo zubů

^{cz} vídal] wldal

když jest mladý, vyvalíš^{da} prstem, pakli jest starý, musíš jej železem ztočiti. Dokudž má ten, nemuže tlust býti, dej mu, co chceš jísti, bude vzdycky hubený.

Kteremu koni konec teče

Vezmi žíní a vleč mu, a v třetí den hneš žíní, pustí se hnůj, otok splaskné, a zhojíš jej. Aneb vezmi běl, strdí a^{db} ocet, vař to spolu dobře a přikládej.

Když se kůn v konec urazi

Maž mu májovým máslem nepřepouštěným. Pakli chceš, vlož mu na díru aneb žíní vleci, tak mu tím obyčejem, jako se o stehně a pleci pravilo, než musíš mu nohy provazem svazati, na hrdle taky provaz míti, áby sebou nemohl hejbati, pak třetí den musíš žíní pohýbovati ráno a u večír, a to každý den. Také věř, když budeš žíní hejbati, půjde-li krev, tehdy ještě nevyhnulo [48] dobře, protože každý den hýbej jednou, a nic víc. Pakli hnůj bude, tehdy dvakrát, a v zimě^{dc}, když šmelcuje hnojem, omejevěj močem člověčím a otírej, po týmdni nebude dbati, nebo ho bude svrběti, potom ho můžeš povoditi znenáhla, a tím způsobem mu pomůžeš.

Který kůn žluvu⁴⁰ má

Vezmi semenec a psí krev^{dd} neb lejno psi, stluč to dobře v hromadu a tím maž. Jináč, vezmi kamen, ješto naň ze střechy voda teče, a tím mu dav otok^{de}.

Ktery kůn jísti nechce, aby potom dobře jedl

Vezmi semeno koukolové a ovsa, moč to spolu dva neb tři dni jako na slad, a potom vysuš a dávej koni jísti. Aneb stluč koukol a vezmi topenici z chleba, moč ji u víně, posýpej tím koukolem a dej mu jísti, potom nedej mu za hodinu aneb^{df} za dvě pítí, a jed' na něm, ať se vysere. Avšak poněvadž jest velmi horká koukol, musíš jej⁴¹ močiti, potom koni vyčistí žaludek a bude dobře jísti.

[49] Lenivý kůn aby občerstvěl

Prohol mu boky na dlaň a prořež několikrát, potom vezmi krunšpát, bílek vaječný, osol to a stlač v hromadu^{dg}, tím mu natří boky a nechť tak stojí tři dni, třetího dne vsed' naň, jed' v pole a hoň^{dh} na něm dobře s vestrohami a nedej hýchati⁴², bude čerstvý a rychlý, ale bez děl.

Ktery kůn hlavu vysoko nese, a vzláště mladý

Dělej mu žlab vysoko, neb ať sáhá^{di} přes bidlo do žlabu, a tak bude hlavu pěkně nesti, a ať zadními nohami níže stojí než předními, a tak sobě krk spraví a šije sobě zšlechtí.

Měchýř když kůn má v kolenech

Vezmi žíní, protáhni všecken měchýř a zaženeš jej. Pakli nechceš žíní provleci, ale vezmi dobrý ocet, střed⁴³, z lnu mouku a planý kmín, vař to dobře jako varmuži a pař mu nohu pod

^{da} vyvalíš] wjwaljfs

^{db} a] w

^{dc} zimě] Zymně

⁴⁰ otok pohlavního orgánu

^{dd} krev] Kraw

^{de} otok] Otek

^{df} aneb] aueb

⁴¹ v tisku, který byl sazeči předlohou, je substantivum „koukol“ mužského rodu („horký koukol“); zájmeno „jej“ se tedy vztahuje k podobě uvedeně v předloze a nebylo převedeno do formy pro ženský rod

^{dg} hromadu] Hrotmadu

^{dh} hoň] doň

⁴² nejisté čtení

^{di} sáhá] fáhna

⁴³ ve významu „strdí, med“

srsti dobře, potom vem otrusků^{dj} senných, posyp na nohu, splaskneš měchýř i otok, nech ho tak za tři dni státi a tou varmuži maž mu měchýř, vytáhne jej i vysuší.

[50] Vejce oteklé koni zhojíti

Vezmi bobrový stroj, kozlový lůj, oleje bobkového, sádlo houserové, pusť to v hromadu a tím koni vejce maž, i zhojí se.

Zněteného koně zhojiti

Vezmi fišpejn, ten najdeš u zlatníkův, a glejt, ty dvě dobře na prach stluč a tím prachem zasejpej na bolest a vodou kopytníkovou^{dk} vymejvej.

Který kůň má usta nečistá, takto mu je vyčistíš

Vezmi dobroumysl, boží dřevce a mátu, vař u vodě potoční přes polovici, a potom nalivej koni do ust i do řezanky, a tak mu se usta vyčistí.

Ustalého koně po jízdě opravit, kdyby jísti nechtěl

Zmej ho všeho vlažnou vodou, a když vysakne, přetahni ho šatem v octě vomočeným, nohy mu zmej octem, a když vyschne, bude čistě jísti, než hled', bys ho pitím neochvátil.

Hluchého koně zhojiti

Vezmi vodu ředkvovou^{dl} a vo[51]du netřeskovou, ať jest ji s lžičku, potom dvě zrna třeného pepře, vysyp do té vody, pouštěj mu ji do uší, a budeť zase slyšeti dobře.

Určitý kůň napraviti

Takto mu učíš, zmej ho, což můžeš nejlépe, namydlic jej mydlem, potom vezmi umrlé včely, koňské a domácí mouchy, zvař je v tekutém másle a tím máslem maž ho od chrípí až do vocasu, přes hlavu i přes hřbet, a potom, jak sedáš na koně, přes břicho. A také potom žádného koně neurknou, při tom ať má pod pravým uchem kousek sukna červeného aneb kousek červce.

Který kůň krví močí

Vezmi žahavek a kozích bobků, stluč to drobně a dávej koni v řezanině a nedej mu pít do půl dne, můžeš mu dávat žahavky^{dm} s senem, a bude zdrav.

Když se kůň kovati nedá

Přitahni mu vocas k hrdlu, co můžeš nejtouže přes hřbet zpatkem, a tak ho tím obyčejem skrotíš.

Když noha schne koni

Vezmi koňské a nedvědí sádlo a [52] vymočene vepřové, stluč to vše s řepným^{dn} semenem a tím nohu obviň čistě a vstav ji do klobouku, ať tak stojí, dokudž se nenapraví.

Přetrženého koně zhojiti

Vem mouku žitnou, sádlo vyškvařené z starých slanin, pelynek, dřevěný olej, učíš^{do} z toho mast a maž ni koně v teple.

Mast rohová takto se dělá

Vezmi jitrocel i s kořenem, jelení lůj^{dp}, staré sádlo kancove, smaž to spolu, potom přeced'.

^{dj} *otrusků*] otrufitů

^{dk} *kopytníkovou*] kopyrnjkowau

^{dl} *ředkvovou*] Ržedkowau

^{dm} *žahavky*] Zahawky

^{dn} *řepným*] Ržépným

^{do} *učíš*] učin

^{dp} *lůj*] Kůg

Srst koni proměnit

Rozkaž koni místo oholiti, tu, kde chceš, a na to místo polož flastr z vápna nehašeného s pryskyřici, a tak mu zeženeš srst. Potom to místo maž sádlem s jakou chceš barvou, takové barvy srst jemu naroste.

Který kůň srati nemůže

Vař mu oves s zaječí řepkou, dávej mu, což nejčastěji, a budeť zdrav.

Sračku koni zastaviti

Dávej mu mlené žaludy, což nejstar[53]ši můžeš míti, stluč je s pohankou, na to ať nepije, i budeť zdrav.

Který kůň nechce udidel držeti

Vezmi med s voštínami, stluč jej čistě a pomazuj mu udidel, ať pomalu je držeti přivyká.

Dobrého koně k závodu běhání takto poznáš

Který kůň má tenkou šíji, špičaté uši i špičate kosti, takový jest způsobný k rychlemu běhu. Takto máš sobě zavodník chovati: Dávej mu slámu žitnou jísti a potom ovesnou, ať ztečí, napájej ho skrovně, aby se nerozdůl, a každého dne projížděj^{dq} ho do půl dne. Potom, přijeda domu, zmej mu nohy od kolena až dolu octem, zvláště pak na příhbi, a nechť vzdy stojí na rohoží v chladné maštali. Když pak měl ho [v závod pustiti, před tím dnem uved']⁴⁴ ho do nehorké lázně, mej ho čistě a ponech v té lázni málo přes hodinu. Potom, když vysákné, mej mu nohy, všecka příhbi od plece až dolu dobrým teplým vínem, a na noc tolikéž, a dej mu jísti na noc nejprvé dvě hrsti ovsa, nadrobic do něho devětsílu, [54] potom dej mu dosti ovsa, neb přes míru jísti nebude, ani pítí, a na noc zmej mu vínem příhbi i nohy. Ráno pak namaž mu v rozkrocích i okolo vajec i pod plecem tekucím máslem, aby mu pot nepřekažel. Někteří^{dr} maží mejdlem, ale potom ho štípí^{ds}. Pomni také, aby mu u samého zadku natáhl šňorou dosti tůže, neb se tím kůň síli, a dej mu v tom ovsa z^{dt} devětsilu. Mějž též o to pilnost, ať má vyskok před druhým koněm dobře vo kůň anebo o dva, a tudy navětrí kůň devětsílu^{du} a nezemdlí se. A také vsaď naň moudré pachole v ouzkých šatech, aby se vítr neměl kde zůstaviti, a je zmaž v rozkrocích medem, aby se po koni buď nahoru, aneb dolu nepodával, a tak kůň nebude míti v ničemž překažky. Než pamatuj, ať tvůj kůň vzdy jest napřed a ať ho prostředně v uzdě drží^{dv}. Hled' také, aby tím raněji za chladu závod pouštěl^{dw}, dokud jest koni čerstvo. Po závodu skoč z něho, aby sobě pomalu vydechtl, a když sobě vydechne, ved' ho do domu, opatře ho jídlem a pitím, nech, ať odpočine, a zvaříc pohaniny, omaš' ji čistě a nabí mu na noc, obvažíc šatem čistým dobře.

[55] Tuto přidávají se někteří kusové jistí a na mnohých koních^{dx} skušení

Bělmo koni z oči sehnati

Brslen^{dy} vyvrtej a bílek s vejcem i s soli dej do ohně, a když zhoří, vezmi a rozetři je v pánvi a zaprskej mu oči, i bude zdrav.

^{dq} *projížděj*] *progiždeg*

⁴⁴ doplněno podle starého tisku ze Strahovské knihovny, sign. AC VI 81

^{dr} *Někteří*] *Nekteřj*

^{ds} *štípí*] *šfepj*

^{dt} *z*] *s*

^{du} *devětsílu*] *Devě fýlu*

^{dv} *drží*] *drzj*

^{dw} *pouštěl*] *paufftět*

^{dx} *koních*] *Koňj*

^{dy} *Brslen*] *Brflēm*

Červa umořiti

Jednoroční volše nastrouhej a vezmi vitrolium a vápno, usuš a zetři spolu, pak zasejpej tím prachem, a tak červa umoříš.

Kůň, který krtice má

Kup mu utrejchu, rtuti a kolomasti, rozmíchej to spolu a přidej k tomu nětco soli, potom to všecko čtvero ohřej a maž tím koni, i umoříš krtice.

Proti průbojům

Rozetni mu pušfadlem, a vezmouc bílek z vejce a lněninu, vlož do šatu a tak přivaž koni, potom sekej pušfadlem na špatý čistě, a koupě^{dz} vitrolium a rtuti, rozdělej to s bílkem vaječným a pomazuj tím, tedy mu to uschne.

[56] Šal koni sehnati

Vezmi cíhlu, rozpal ji v ohni a připaluj mu, tak jej usušíš. Jináč, smíchej vitrolium s rtuti^{ea} a utrejchem spolu s bílkem vaječným, potom mu to přikládej, a tak jej umoříš.

Proti zajeti koně

Když se zajme, zaškvařuj mu stárým sádlem a slaněnamy, potom zasejpej vápnem, a tak mu zlé maso zmoříš.

Když se koni roh spuká

Vezmi cibuli starou, rozetři ji v pánvi čistě s kozlovým lojem, natírej tím koni, a zhojí se.

Na třmení žíly

Kup jeleního loje a nepraného másla, zmíchej to spolu a tím mu maž po žilách nevelmi horce. Potom kup jahel a špíku od koželuha, a mastě jahly tím špíkem, nabíjej mu, potom jed' s ním k kovaři, dej mu vybrati až do živého a patu roztrhnouti kaž, potom kup od řezníka hlavu hovězí, dokudž ještě teplá jest, a vybeř z ni mozek, vař ji [57] [s] špíkem, a tím mu roh nabíjej, tak mu jádro naroste, skušeno jest.

Prašivost konskou zhojiti

Vezmi koňského sádlu starého a rozdělej jej s sazemi a sírou, však nejprve trochu kolomasti namaž, potom tímto trojím, sádlem koňským, sazemi a nepraným máslem, po všem namaž^{eb}, a tak jej zhojíš.

Na vypečení koně

Naraž^{ec} mu hned v rychlosti a sekej mu drobně poušfadlem, potom namaž^{ed} ho starým sádlem a dechtovou mastí a zahřívej mu to plece, též také v horkosti veliké jej^{ee} vytírej. A potom, když se sstará, vyřež mu to krvavé maso všecko pryč. Potom vezmi traňku^{ef} vysokého, černohlávkou, řepku a vody po vodě, potom mu tím kořením vymejvej a bílou moukou zasejpej, až by se mu to vyhnajilo a vykysalo, a tím se zhojí, skušeno jest.

Když se kůň zatkne

Vezmi stare slaniny a zaškvařuj mu nimi zlé maso, jestliže by mu rostlo. [58] Jináč, zasejpej mu vápnem nehašeným, tím také zlé maso umoříš.

^{dz} koupě] laupě

^{ea} rtuti] Ruti

^{eb} namaž] namařs

^{ec} Naraž] Naraz

^{ed} namaž] namařs

^{ee} jej] deg

^{ef} traňku] Trámu

Jináč proti zatknutí koně

Vař traňk vysoký, černohlávek a řepíček spolu, potom vymejvej tím koni a zhojíš jej velmi brzo.

Ochváceného koně zhojiti

Pouštěj mu třemeními žílami a stranovními, i také pod kotníkem, potom stůž s ním u vodě na proudě až do břicha, a koupě pokrutinu lněnou, vař ji v octě a obvazuj mu nohy, také mu tou pokrutinou nabíjej do rohu, á tak jej vyhojíš.

Který kůň jest plnorohy

Namaž mu kolomasti a vezmi teplého vihouru, vitrolium, řepičku a traňku vysokého, usuš a rozetři to spolu, potomně s bílkem vaječným rozdělaje, i přikládej mu, zhojíť se.

Ktery kůň mušky má

Rozdělej vitrolium s vaječným bílkem, potom vymejvej hojnou vodou čistě, jakž má býti.

[59] Na bradavice a jiné nečistoty

Vezmi utrejchu, vitrolium, rtuti a vody po proudě dolu, rozdělajž aneb zmíchej to spolu, maž tím, i umoříš je.

Kůň, ktery má lobty⁴⁵

Vezmi lísku syrovou, rozpař, což nejhorčeji můžeš, a připaluj mu, přikládaje horkým. Potom vezma^{eg} vitrolium, rozdělajž je s vaječným bílkem, přikládej, usuší mu je a zažené.

Roh když koni sjíti chce, buď od zašlapu^{eh} aneb od zabodení

Vezmi vitrolium, rozdělaj je s bílkem vaječným, to spolu přikládej mu na ten roh v tu bolest, a vysuší mu všecko. Potom vezmi vysoký traňk, černohlávek a řepíček, zvař to, vezma^{ei} vody po proudě dolu, vymejvej mu, a zhojíť se, by se na maličku držel, a také aby mu zaškvařoval starým sádlem.

Ktery kůň nohu vytkne

Vezmi voprátku, válec a knytel a natáhni přes ten válec, potom vezmi vody po vodě a vař v ni senné vostrusky a obkládej mu, i budeť zdrav.

[60] Rejstřík aneb správa, podle niž každý vedle abecedy nemoc koňskou najíti bude mocti

B

- Bělmo koni sehnati 9
- Bradavice a jiné nečistoty sehnati 59

C

- Červivého^{ej} koně zhojiti 15
- Červa na hřbetě umořiti 44
- Červa umořiti 55

⁴⁵ pravděpodobně má být „lokty“

^{eg} vezma] vezme

^{eh} zašlapu] zašflupu

^{ei} vezma] vezme

^{ej} Červivého] Čzerweného

D

- Divý maso sehnati 21
- Dejhavičného koně zhojíti 22
- Dejhavici⁴⁶ zhojíti 24
- Dobrého koně k závodu poznati 53

H

- Hlizu koni zhojíti 6
- Hřiběcí nemoc zhojíti 6
- Hříva když koni neleží 27
- Hanglův který kůň má, ještě se vlasy nad kopytem zdrastí 28
- Hřbet oddávený^{ek} zhojíti 35
- Hluchého koně zhojíti 50

K

- Kurděj koni zhojíti 5
- Krtice zmořiti 7
- Kopyto oddávene zhojíti 15
- Kopyta plná napraviti 16
- Když se kůň odrazí aneb že mu kopyto v hromadu jde 16
- [61] Kopyto když se koni zejde 17
- Kůň, který se obloupá aneb že mu roh prší 17
- Kopyto rozsedle zhojíti 18
- Kůň, který jísti nechce a nemá břicha 23
- Kůň, který nechce tlust býti 23
- Kůň, který kašle tak, že by mu se boky nadejmaly 23
- Který kůň má speklou krev 28
- Koně stárého opraviti 29
- Kůň, který sliní pro bolest 30
- Kůň, který schné 30
- Kopyta když koni schnou 36
- Kopyto aby dolu spadlo 38
- Kůň, který má na patách strupy aneb že prachnivější 39
- Kůň, který šmatlavě a křivě chodí 41
- Kůň, který se štrejchuje 41
- Kůň, který se v čelo kopytne obrazí 42
- Kůň, který nemůže spáti 42
- Kůň, který se vodou ochvátí 42

⁴⁶ v textu je „kejchavici“

^{ek} oddávený] oddávenij

- Kůň, který se ochvátí od větru 43
- Kůň, který má šaly 43
- Koni, kterému konec teče 47
- Kůň, když se v konec urazí 47
- Kůň, který jísti nechce, aby potom dobře jedl 48
- Kůň, který krvi močí 51
- Kůň, když se kovati nedá 51
- Kůň, když se zatkne^{el} 57
- Kůň, který jest plnorohý 58

L

- Loktý koňské napravit 26
- Lenivý kůň aby občerstvěl 49

M

- [61] Mouchy koňské sehnati 11
- Maso odsedlé^{em} od kopyta zhojíti 15
- Mast, aby kopyto rostlo 37
- Mast rohova, jak se strojí 52
- Měchýř když kůň má v koleně 49

N

- Nohy vosuté a strupy suché zhojíti 13 a 40
- Nohy ssedlé koni zhojíti 13
- Nohu když kůň vytkne 30
- Noha když koni schne v plecech aneb v stehně z vyvinutí 30
- Noha když koni teče 40
- Nehet kterému koni bývá^{en} 43^{eo}
- Noha schne-li koni, napraviti 51
- Na třmení žíly 56^{ep}

O

- O srsti a barvě koňské 2
- Otok hrdla koni sehnati 4
- Otok noh lečiti 11
- Odraženého^{eq} koně zhojíti 16
- O podzupcích 17

^{el} *zatkne*] zatne

^{em} *odsedlé*] ofedlé

^{en} *bývá*] zbývá

^{eo} 43] 53

^{ep} 56] 59

^{eq} *Odraženého*] Obraženého

- Odraženého koně zhojiti, když mu podšev odestane 19
- Ochváceného koně zhojiti 27er a 58
- Oddáveného koně od sedla 35
- O novém kopytě 38

P

- Proti hřběcí v čelisti 7
- Proti dušnosti 8
- Plece když koni schne 10
- Prchnilý lečiti 12
- Prašivost koňskou hojiti 12
- [63] Postíhnutí koně a žílu hojiti 13
- Proti nové střele 20
- Prostřeleného koně zhojiti, v kterém šipu dobytí nemohou 21
- Proti rozličným nemocem koňským 22
- Proti koňskému kašli 23
- Proti ochvácení od prachu, koni žlabu nevymetají 28
- Proti štkavce koňské 29
- Plece když koni schne 10
- Prchy aneb chrásty sehnati 34
- Probuje na nohách zhojiti 38
- Přetrženého koně zhojiti 52

R

- Rty když koni pokazí 5
- Roupy aneb červy když kůň má v žaludku aneb bříše 15
- Roh prchlý zhojiti 17
- Roh když vejde do konce 18
- Rozličné nemoci když kůň má, a nemůž ho žádná věc proskočiti 26
- Řadovací^{es} zub poznati a vyníti 46
- Roh když se koni spuká 56

S

- Sádmo od nežitův a od záskoky 9
- Štikavici koni zastaviti 21
- Střelu pokaženou zhojiti 44
- Spáti který kůň nemůže 42
- Sračku koni zastaviti 52
- Šal koni sehnati 56

^{er} 27] 14

^{es} Řadovací] Rzedowacy

U

- Usta který kůň má nečistá 50
- Ustálého koně po jízdě opatřiti 50
- [64] Určitý kůň napravit 51
- Udidel který kůň nechce držeti 53

V

- Vozhřívku^{et} který kůň má 6
- Vypleceného koně poznati 10
- Vyplecení hojiti 10
- Vnavní^{eu} kost sehnati 21
- V kterém koni se nemoc tluče a nechce z něho ven 25
- Vodu který kůň nemůže pouštět, že se v něm stavi 29
- Vejce oteklé koni hojiti 50

Z

- Znamení dobrého koně 2
- Zápal z očí zhojiti 5
- Zájem koni zhojiti 13 a 34^{ev}
- Žlavy koni zhojiti tak, že by mu žila pod břichem otekla 20
- Živý vlas koni umořiti 21
- Zápany který kůň má 28^{ew}
- Zájem když koni vyskočí 34
- Zášlapu koňskou zhojiti 39
- Žabry koni uhasiti 45
- Žluvu který kůň má 20
- Zhněteného koně zhojiti 50

^{et} *Vozhřívku*] Wohřjwku

^{eu} *Vnavní*] Wnahnj

^{ev} 34] 56

^{ew} 28] 44

Souhrnná ediční poznámka

Elektronické knihy starších česky psaných památek jsou pořizovány výhradně z rukopisů a starých tisků z období 13.–18. století. Při ediční práci je uplatňován kritický přístup k vydávanému textu. Texty jsou transkribovány, tj. převedeny do novočeského pravopisného systému, s tím, že jsou respektovány specifické rysy soudobého jazyka. Elektronické edice vznikají na akademickém pracovišti zabývajícím se lingvistickým výzkumem, proto je mimořádný důraz kladen na interpretaci a spolehlivý záznam jazyka památky.

Transkripce textů se řídí obecně uznávanými edičními pravidly, jimiž jsou pro období staré a střední češtiny zejména texty Jiřího Daňhelky *Směrnice pro vydávání starších českých textů* (Husitský Tábor 8, 1985, s. 285–301), *Obecné zásady ediční a poučení o starém jazyce českém* (in: Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957, s. 25–35) a *Obecné zásady ediční a poučení o češtině 15. století* (in: Výbor z české literatury doby husitské. Svazek první. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1963, s. 31–41) a text Josefa Vintra *Zásady transkripce českých textů z barokní doby* (Listy filologické 121, 1998, s. 341–346). Tato obecná pravidla jsou přizpůsobována stavu a vlastnostem konkrétního díla. Při transkripci textu editor dbá na to, aby svou interpretací nesetřel charakteristické rysy jazyka a textu, zároveň však nezaznamenává jevy, které nemají pro interpretaci textu či jazyka význam (tj. např. grafické zvláštnosti textu).

Součástí elektronických knih je textověkritický a poznámkový aparát, jehož obsah a rozsah je zcela v kompetenci jednotlivých editorů. Bez výjimek jsou v kritickém aparátu zaznamenány všechny zásahy do textu, tj. emendace textu. Pravidelně jsou zaznamenávány informace týkající se poškození či fragmentárnosti předlohy, nejistoty při interpretaci textu atp. Naopak méně často jsou uvedeny věcné vysvětlivky a zřídka jsou zachyceny mezitextové vztahy.

Elektronické edice neobsahují slovníček vykládající méně známá slova. K tomuto účelu slouží slovníky zapojené do jednotného vyhledávacího systému *Vokabuláře webového* (<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>), případně též slovníky nezapojené do tohoto vyhledávání (<http://vokabular.ujc.cas.cz/zdroje.aspx>).

Struktura a forma elektronických edic

Text edice je strukturován, tj. povinně je v něm zaznamenávána uzuální foliace či paginace. V závislosti na charakteru předlohového textu mohou být v elektronické knize uvedena čísla veršů (u veršovaných předloh) či označení kapitol a veršů (u biblických textů).

Dále je naznačena i další struktura textu, tj. text je členěn pomocí nadpisů a podnadpisů na nižší celky.

Součástí elektronických edic je textověkritický a poznámkový aparát.

Ve formátu PDF je tento aparát zachycen v poznámkách pod čarou umístěných na konkrétní stránce, ve formátu EPUB je textověkritický a poznámkový aparát uveden v poznámkách v závěru dokumentu:

- ^a – malé písmeno v horním indexu označuje emendace. U emendací je na prvním místě uvedeno kurzivou správné (tj. opravené) znění textu ve shodě s edicí, za grafickou značkou] je uvedeno chybné znění pramenné předlohy
- ¹ – arabská číslice označuje poznámky a komentáře nejrůznějšího druhu, které editor pokládal za důležité pro interpretaci textu

Formát EPUB umožňuje hypertextový přechod z různých částí textu (z položek obsahu, z indexových číslic a písmen textověkritického komentáře) na jiný text. Upozorňujeme, že některé elektronické čtečky nemusí podporovat všechny zamýšlené formáty a funkce.

V elektronické edici je dále použito těchto typů závorek a dalšího grafického značení:

závorky

- {} ve složených závorkách je zaznamenán text, který má charakter přípisu. Rozlišujeme přípisky podle umístění v textu (marginální a interlineární) a přípisky podle stáří vzhledem k základnímu textu (soudobou rukou a pozdější rukou).
- [] v hranatých závorkách je zaznamenán text, který není součástí předlohového textu, ale který lze na základě pravděpodobnosti či jiného textu do edice doplnit; text v hranatých závorkách může být doplněn i o poznámku (značenou arabskou číslicí v horním indexu) s údajem, odkud je text doplněn. V hranatých závorkách jsou rovněž umístěna čísla a údaje určující strukturu textu (foliace, paginace).

odlišné písmo

- *kurziva* označuje text, který byl editorem interpretován jako text nečeský; dále nerozlišujeme, o jaký jazyk se jedná, avšak nejčastěji se vyskytuje latina
- větším písmem jsou označeny nadpisy a podnápisy
- různou velikost písma či *kurzivní řez* některé čtečky nerozlišují

Komentář editora

O spise mistra Albranta

Staročeské spisy věnované koňskému lékařství vycházejí z překladu německého díla *Roßarzneibuch*, které napsal štolba, kovář a koňský lékař mistr Albrant (působil okolo poloviny 13. století). Mistr Albrant pocházel z Německa a v pozdějších rukopisech a tiscích se jeho jméno objevuje především v podobě Albrecht, ale též Alebrand, Albret, Hilbrant, Hildebrand a Anton. O jeho životě nemáme téměř žádné informace. Je známo, že působil na dvoře císaře Fridricha II. Štaufského a v druhé čtvrtině 13. století pobýval v Neapoli (v mladších tiscích byla Neapol mylně zaměněna za Konstantinopol). Jeho spis o léčení původně obsahoval 36 návodů léčby nemocí a obtíží koní. Léčba byla založena na zkušenostech práce s koňmi, využívala především rostlin a dalších přírodních léčiv (bahno, voda atp.). Původně v nich nebylo obsaženo léčení pomocí magie (zaříkávání), které v pozdějších textech již nalézáme. Původní německé texty byly přeloženy do latiny a do češtiny. Z období středověku a novověku máme zachováno několik česky psaných rukopisů a tisků. Rovněž z mladších období 17.–19. století se zachovaly rukopisy a tisky, které denně sloužily kovářům a štolbům; tyto texty se však již odchýlily od původního Albrantova znění, rozrostly se dopisováním návodů na základě zkušeností pozdějších uživatelů a jejich empirický charakter narušily návody vycházející z magie a lidového léčitelství.

Český překlad Albrantova koňského lékařství je zapsán ve středověkých rukopisech Knihovny Národního muzea v Praze, sign. IV H 28 (1444), I H 29 (2. polovina 15. století) a I F 10 (konec 15. století) a Národní knihovny ČR, sign. XI C 2 (polovina 15. století). Mladší opisy chová Národní knihovna, sign. XVII E 42 (1554) a Knihovna Národního muzea, sign. IV C 11 (1633), III G 6 (17. století), II G 16 (1694), V G 62 (1755) a II H 8 (18. století). Dochovalo se rovněž množství starých tisků různých vydání; kopie nejstaršího známého tisku od Jana Pekka z Plzně z roku 1527 jsou uloženy v Národní knihovně ČR (originál sign. Med 4° 00045/01 (06) Forschungsbibliothek Gotha, Německo). Vydávanému tisku z Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, sign. AA XV 44 má nejbližší tisk sign. AC VI 81 z téže knihovny.

Vybraná literatura

Černá, Alena M.: *České překlady Albrantova (Albrechtova) koňského lékařství*. Dějiny věd a techniky 47, 2014, č. 3, s. 176–197.

Eis, Gerhard: *Meister Albrants Roßarzneibuch im deutschen Osten*. Reichenberg: Sudetendt. Verl. Franz Kraus, 1939.

Jungmann, Antonín Jan: *Nawedenj o konjch*. W Praze: Frant. Fetterle z Wildenbrunu, 1818.

Jungmann, Antonín Jan: *Koňský Lékař, aneb, Potřebné nawedenj o konjch, kterak totiž pěkných a dobrých konj se dochowati kdo může ...: knjha pro konjře, pro hospodáře ...* W Hradcy Králowé: Jan Pospjssil, 1825.

Pečírka, Josef. *Úplný dobytčí lékař, to jest, Zřetelné poučení o spráwném léčení wssech nemocí koňů, howěžího, skopowého a wepřowého dobytka, psů i drůbeže: s přídawkem Kterak se má pomáhati při těžkém telení, hřebení a bahnění*. W Praze: Tisk a náklad Jaroslawa Pospíssila, 1858.

Ediční poznámka

Text lékařství přepisujeme podle jediného známého exempláře tohoto vydání, který je uložen v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze pod signaturou AA XV 44 (srov. Knihopis Digital K00114). Digitální kopie tisku jsou přístupné z internetových

stránek *Manuscriptoria* (www.manuscriptorium.com). Tisk není opatřen ani údajem o jménu tiskaře, ani o místě a době vytištění; je však zjevné, že pochází přibližně ze stejné doby jako jiný nedatovaný tisk o koňském lékařství z tiskárny Karla Josefa Jauernicha (Královská kanonie premonstrátů na Strahově, signatura AC VI 81, Knihopis Digital K00117, též www.manuscriptorium.com), tj. z druhé poloviny 18. století. V *Historii literatury české* J. Jungmanna nalézáme na s. 82 informaci o tisku, který má 64 stran a který byl vytištěn v Pardubicích – mohlo by se jednat o vydávaný tisk. V porovnání s Jauernichovým tiskem je tento tisk spolehlivější, avšak rovněž obsahuje chyby. Místy je vysázeno slovo, které je sice smysluplné, ale neodpovídá významovému kontextu (např. na s. 3 je místo *Kůň s špičatýma ušima hbitější jest* vysázeno ... *zbitější jest...* nebo na s. 7 místo *připal to místo* je vysázeno *přival*; tyto chyby jsme emendovali, většinou podle znění v tisku K. J. Jauernicha či podle znění ve starších rukopisech koňského lékařství). Vyskytují se též chyby z nepozornosti, např. vysázené *Htáchu* místo *Hráchu* na s. 11 atd. Prokázaná chybovost tisku působí problémy při transkripci textu zvláště v oblasti vokalické kvantity a značení palatál. Nelze jednoznačně rozhodnout, zda tisk prezentuje rozkolísanou podobu češtiny v barokním období, či zda se jedná o chybu tisku. U tisku písmen i/j někdy není vzhledem ke stáří a kvalitě tisku možné nepochybně stanovit, o který grafém se jedná. Situaci rovněž ztěžuje fakt, že barokní tisk má kompilační charakter a navazuje na starší tisky a rukopisy, z nichž se do něho mohla přenést hlásková podoba jazyka, která již neodpovídá stavu v 18. století. Výsledný obraz jazyka pak zákonitě není jednotný a vykazuje kolísání různého druhu.

Při přepise se opíráme, jak je uvedeno výše, o obecně uznávaná transkripční pravidla a zásady vydávání starších českých textů (např. J. Daňhelka, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, Husitský Tábor 8, 1985, s. 285–301, J. Vintr, *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*, Listy filologické 121, 1998, s. 341–346). Zvláštní poznámku věnujeme zachovávaní naznačené vokalické kvantity (tj. délky i krátkosti) a zachycení palatál.

V přepise ponecháváme variantní podobu u slov, která v historické češtině v záznamu měkkosti hlásek či délky vokálů kolísala již ve starších obdobích (např. *konský* s. 1/*koňský* s. 2; *prve* 23/*prvé* 42; *čelisti* 36/*čelísti* 6; *píva* 9; *varůj* 6, *přivazůj* 7, *kůj* 42; *jinák* 11/*jináč* 12; *lekařství* 1, *ulečíš* 7, *lečiti* 11). Rozkolísanost kvantity se v období baroka zvyšovala, stav v tiscích byl mj. ovlivněn stavem v nářečích a v běžně mluvené řeči. V textu koňského lékařství se objevují téměř všechny typy krácení či dloužení, o nichž se pojednává v odborné literatuře věnované hláskosloví a zvláště kvantitě barokní češtiny (srov. např. M. Janečková, *K jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*, Praha, Nakladatelství ARSCI 2009, zvl. s. 107–153, kde je uvedena i další literatura k vokalické kvantitě). Proto jsme se rozhodli přistupovat k textu i přes jeho chybovost s respektem a zachovat většinu záznamů kvantity, která se v mnohých případech liší od kvantity v současné češtině i od kvantity doby staročeské a humanistické. Zachováváme nepochybnou délku, která je reprezentována diftongem *ou < ú*, *ej < ý* (*roupy* 15, *vystrouhati* 16; *vymej* 19, *mejdla* 21, *dejchavičného* 22). V případech, kdy se v textu vyskytují obě podoby slova (s krátkostí i s délkou), ponecháváme obě varianty, nesjednocujeme je ve prospěch jedné (byť převažující) podoby. Pokud pro určitou lexikální formu nemáme žádnou oporu v odborné literatuře ani ji nemáme doloženu z jiných textů, považujeme takový tvar za chybné znění a opravujeme ho formou emendace jako nedostatek tisku způsobený absencí potřebných tiskařských typů či nepozorností sazeče. Pokud váháme, zda je daný tvar odůvodnitelný, přepisujeme jej podle podoby ve starém tisku (*známení* 2); v některých případech na možný chybný záznam v tisku upozorňujeme v poznámce.

Oproti systémové kvantitě se v textu setkáváme a) s krácením, které je v barokní češtině doloženo častěji a je v souladu s krácením v běžné mluvě, a b) s dloužením; kolísání se

v textu koňského lékařství vyskytuje u všech ohebných slovních druhů, u příslovcí a v malé míře u spojek. Níže uvedeme jednotlivé typy odchylek podle slovních druhů; uvádíme zde jen příklady na daný jev, nikoliv všechny výskyty:

I. Substantiva:

Ia) krácení v derivativních a flektivních afixech

1. téměř pravidelné krácení v instr. sg. feminin (*s soli* 24, *tou masti* 13, 16, *nad bradavici* 28)
2. časté krácení v gen. pl. feminin a maskulin (*těch srsti* 2, *devět dni a noci* 23, *meděných okuji* 28)
3. krácení v nom. pl. neuter, často původních středních *ьjo*-kmenů (*Kwjti* 5, *listi* 9, *osuti* 40); ojediněle doloženo i v dat. pl. (*proti zajeti* 56)
4. ojedinělé doklady na jinde časté krácení dat. pl. maskulin (*koňum* 46) a koncovku *-ách* v lok. pl., zde u neutra (*v udidlach* 24)
5. jediný doklad na krácení náslovného *ú-* (*ust* 50), které je tištěno jako „v“; dlouhé *ú-* v násloví se v díle nevyskytuje, neboť bylo diftongizováno v *ou-*
6. krácení sufixu *-ář* a *-ík* (*k kovaři* 56, *polštaře* 31; *poutnici* 41)
7. krácení v prefixu *zá-* a *vý-* (*zavodník* 53, *zašlapu* 59; *vyskok* 54)
8. krácení v deminutivní příponě *-íček* (*roubiček* 25, *řepičku* 58)

Ib) krácení v kořeni

Kořená kvantita není v nepřilíš dlouhém textu dobře prokazatelná, neboť výrazy se neopakují tak často jako slovotvorné a paradigmatické prostředky. V kořeni slov jsme zaznamenali krácení hlásky *ů < ó* (*pul* 15, *kun* 23, 30). Krátkost u dalších substantiv se vyskytuje i v jiných textech tohoto, příp. staršího období a odpovídá tendenci mluvené řeči ke krácení (*panvi* 5, *misto* 19, *letě* 38). Některá další substantiva s krátkou kořenou samohláskou jsou doložena především z českých nářečí (např. *šije* 22, *žlazy* 6, *hlizu* 60). – Kolísání kvantit *šal* 43/*šál* 43 může být ovlivněna cizojazyčným původem výrazu, stejně jako kolísání u lexému *krunšpat* 8/*krunšpát* 7, 8, 20.

Ic) dloužení v derivativních a flektivních afixech

1. opakovaně dloužena koncovka dat. sg. lexému *kůň* (*vlé koní v hrdlo* 4)
2. dloužení koncovky nom. pl. maskulin (*koní* 2, *kováři* 45, 46)
3. dloužení koncového *-ý* v nom. a akuz. pl. maskulin (*na špatý* 55, *prchnilý* 12, 62, *loktý* 60), které může být paralelou k dloužení uvedenému v předchozím bodě
4. tendence k dloužení koncovky v lok. sg. neuter (*v teplé* 11, 38, 41, *v sušé* 42, *na tělé* 42)

Id) dloužení v kořeni

Délku vokálu v kořeni (*cíbule* 27, *cíhla* 58, *hromádu* 40, *udidla* 27, *pryskýřici* instr. sg. 52, *štíky* 8, *špíkem* 11, *klíku* 45, *očíma* 43) považujeme za odraz lokálních nářečí; např. podoba lexému *břícho* (4, 15, 20, 23, 51, 58, 61, 64) je doložena z východočeských i středočeských nářečí, podobně jako dloužení u slova *pléce* 26, 31. Již v textech staročeských je doložena délka u slova cizího původu *místr* (*místrí* 29, *štolmístra* 1). Rovněž staročeské je dloužení v kořeni lexému *houba*, tj. nč. *huba*, 43.

II. Adjektiva

IIa) krácení ve flektivních afixech

velmi časté krácení v celém paradigmatu tvrdého i měkkého skloňování (*konska* 1, *psi lejno* 16, *nepranym* 17, *bíleho* 18)

IIb) krácení kořenného vokálu u adjektiva *bilý* 2, *litý* 23, 32, 37; krátká podoba mohla ovlivnit vytištění lexému *bilkem* 58; krácení vokálu u adjektiva *promišenou* 2 – předpokládáme vyrovnání kvantity s motivujícím výrazem *promichati* (v textu nedoloženo); výjimečně je doloženo krácení ve jmenných tvarech sg. maskulina (*zdrav* 24, 41)

IIc) dloužení v kořeni

Opakovaně je doloženo dloužení samohlásky u adjektiva *široký* 33, 36, *sýrový* (tj. syrový) 4, 23, 59. Ojediněle je v textu vytištěna lexikální forma *kůřecí* 45, *kůří* 27 (dloužení u substantiva *kůře* (resp. *kůře*; volba diakritického znaménka záleží na tom, zda budeme při přepisu preferovat etymologický původ hlásky či pravidla současného pravopisu) je doloženo již ve staré češtině) a *lenivý* 49. Délku v kořeni adjektiva *vráný* (kůň) 2 považujeme za důsledek délky v etymologicky příbuzném slove *vrána*. Nejistá je oprávněnost dlouhého vokálu v kořeni *stárý*, avšak vzhledem k opakovanému výskytu v textu jej v přepise ponecháváme (*stárým* 56, *stárého* 29, 61).

III. Zájmena

IIIa) krácení ve flektivních afixech

1. v celém paradigmatu zájmena *ktery* 23, *každy* 25
2. pravidelně instr. sg. zájmena *ten – tím* 4
3. pravidelně tvary osobního zájmena pro 3. os. – *ni* (místo *ní*), *ji* (místo *jí*) atd.

IIIc) dloužení v kořeni

Tisk dokládá dloužení v instr. pl. osobního zájmena pro 3. os., které známe i ze starších období (*ními* 42, 57); v ostatních pádech se vokál nedlouží.

IV. Číslovky

IVa) krácení ve flektivních afixech

v celém paradigmatu číslovky *čtvrty* 18, *troji* 44, *trojim* 57

IVc) Zaznamenali jsme pouze dloužení koncového vokálu u číslovky *dvá* 22.

V. Slovesa

Va) krácení ve flektivních afixech

1. velmi časté krácení v 3. os. ind. přez., zejména u 4. třídy (*provali* 6, 7, *netělnati* 4, *proději* 4, *odrazi* 16, *schází* 18), výjimečně též v 2. os. sg. ind. přez. (*musíš* 23, 47, *usušíš* 56); krácení jsme zaznamenali též v 3. os. sg. ind. přez. sloves 5. třídy (*běha* 3, *býva* 3, *děla* 52)
2. ojediněle jinde běžné krácení přechodníků končících na *-íc* (*rozmíchajíc* 27, *nadrobic* 53)

Vb) krácení v kořeni

1. u dvouslabičných infinitivů (*byti* 23, 33, 38, *klasti* 33, *dbati* 48)
2. prokazatelná tendence krátit (či zachovat) samohlásku ve slabice po prefixu (*nabíjej* 16, *vybrati* 17, 56, *provleci* 49, *přitahni* 51, *přetahni* 50, *zamichej* 9, *obvažíc* 54); kvantita slovesa pak ovlivňuje kvantitu v jeho derivátech (*nepřekažel* 54, *překažky* 54)
3. v kořeni krácení *ů < ó* (srov. výše; *stuně* 43, *zustal* 29)
4. ojedinělé zkrácení vokálu u slovesa *prachnivěji* 61; opakovaný výskyt krácení v kořeni *tlustne* 2, 3, 4, 40, 61 může být zdůvodněn snahou po vyrovnání kvantity v odvozeninách (srov. *tlustý*)

Vc) dloužení ve flektivních a derivativních afixech

1. velmi častá délka v zakončení 3. os. sg. ind. přez. 2. třídy (*rozsedné* 18, *zhustné* 19, *neodpadné* 20, *proběhné* 22)

2. dloužení v imperativu (někdy před enklitickým -ž) u tvarů *vydavíž* 5, *směsíž* 25.
3. téměř pravidelné dloužení v imperativu 2. os. sg. před koncovým -j, které bylo již zmíněno výše (*obživúj* 27); před -j a zároveň v tendenci vyrovnat paradigma se dluží 3. os. sg. *nepíje* 6, 23
4. téměř pravidelné dloužení kmenové samohlásky u slovesa 4. inf. třídy ((z)*hojíti* 50×), které je běžně doloženo i v jiných pramenech
5. řídce doložené dloužení koncového vokálu infinitivu (*zahnatí* 21 *zhojítí* 24), které můžeme považovat za odraz písařského úzu
6. výjimečně je doloženo dloužení v přičestí minulém *nerozdůl* 53
7. doloženo zdložení prefixu u přechodníku *násole* 46
8. doložen dlouhý koncový vokál u přechodníku *povrhá* 25

Vd) dloužení v kořeni

1. u imperativních tvarů 2. os. sg. (*nasýp* 6, 43, *čín* 11, *vář* 16).
2. ojediněle u slovesa *vybráti* 16 a *pohýbovati* 47, kdy je možné uvažovat o zachování délky neprefigovaného (či základního) slovesa

VI. Adverbia

VIa) ojedinělé krácení koncových samohlásek (*dolu* 14, 53) a zkrácení prefixu u adverbia *příhodně* 4

VIb) krácení v kořeni

často doloženo krácení v kořeni (*meně* 18, 19, *lepé* 35, 41, *lepěji* 32, *dale* 46); u adverbia *lepé* se délka přesunula na závěr slova (srov. níže)

VIc) dloužení koncového vokálu u adverbia *tehdy* 36, *dylé* 13, *lepé* (viz výše) a *dobře* 12, 34, 49

VI d) ojedinělé dloužení v kořeni (*dokonále* 1, *jístě* 37)

VII. Spojky

ve dvou případech text zaznamenává dloužení spojky *á* (*ocet á olej dřevěný* 34, *á tak jej vyhojíš* 58), jednou je doložena podoba spojky *áby* 47 a *kdýž* 40.

Barokní tisk prokazuje, že stav kvantity, který předpokládáme např. u staré češtiny, je již narušen. Stejně jako M. Janečková sledujeme silné tendence po vyrovnání kvantity paradigmát, což vyplývá i z výše uvedených citací (např. *chléba*, *chlébem* 11; *hráchu* 11) či odvozenin (*byti* 33, 38, *byvá* 43; *oddavení* 15, *oddavenina* 16, *oddavene* 60). Zaznamenáváme však také paradigmatické kolísání kvantity, které je odlišné od stavu ve staré (i nové) češtině – např. u lexému *žila* (nom. sg. *žila* i *žila*, akuz. sg. *žilu* i *žilu*, nom. pl. *žily* i *žily* 29, gen. pl. *žil* 5 i *žil* 29, lok. pl. *žilách* 58, instr. pl. *žilami* 58).

Z hláskových jevů mimo vokalickou kvantitu poukážeme na častý výskyt lexikální formy *vzdy(cky)* 10×, zatímco podoba se -ž- je pouze 2×. Upozornujeme také na častý záznam lexému *kůň* bez palatálního ň (*kůn*) – 16, 24, 26, 28, 30, 42, 43, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 58, 59 aj.; tento zápis ponecháváme, neboť se může jednat o analogii k lexikální formě *konský* a neboť tvrdé zakončení lexému máme doloženo i z nářečí. Podotýkáme však, že lexémy *kůn* a *konský* jsou tištěny výhradně (až na jednu výjimku na s. 26) v nadpisech jednotlivých návodů, kde je užito jiného (většího) typu písma než v hlavním textu; je tedy možné, že absenci palatály způsobil nedostatek tiskařských typů.

Tato edice je autorské dílo chráněné ve smyslu zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, a je určena pouze k nekomerčním účelům.